

ORTAÇAĞDA ANADOLU'NUN İDARİ COĞRAFYASINA BAKIŞ ANADOLU'DA SELÇUKLU İDARİ BİRİMLERİ*

*The View on the Administrative Geography of Anatolia in Medieval
“The Administrative Units during Seljuk Period in Anatolia”*

Koray ÖZCAN

*Selçuk Üniversitesi, Müh.-Mim. Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, 42079, Selçuklu/Konya.
korayzcan@yahoo.com*

Özet: *Bu araştırmanın amacı, Anadolu'nun kendine özgü jeo-politik yapısı, dönemin değişken sosyal-kültürel-ekonomik koşulları, ulaşım-iletişim sistem ve teknolojileri ile Bizans-Selçuklu ikili siyasal ilişkiler ağı kapsamında biçimlendiği öngörülen Osmanlı öncesi ilk Türk siyasal birlik ve yerleşim süreci olarak tanımlanan Anadolu Selçuklu Devleti siyasal egemenlik döneminde (1075-1308) Anadolu idarî coğrafyasının bileşenleri olarak, Selçuklu idarî birimlerinin (ya da eyaletlerinin) varlığının irdelenmesidir. Araştırmada, Selçuklu dönemi idarî birimlerinin belirlenebilmesi için vakâyî-nâme ya da kitabe veya vakfiye gibi özgün tarihi kayıtların kullanımı ve Selçuklu öncesi Anadolu idarî coğrafyasının irdelenmesi ve elde edilen bulguların haritalar üzerine aktarılmasına dayanan bir metodoloji kurgulanmıştır.*

Anahtar Kelimeler: *İdarî Coğrafya, İdarî Birimler, Selçuklu Dönemi, Anadolu.*

Abstract: *The paper aims to determine the existence of the province or administrative units during the Seljuk period (1075-1308) in Anatolia. It is considered that the administrative units in Seljuk period were shaped by geo-political potential of Anatolia, changeable social-cultural-economical conditions, transportation-communication system and technologies and Byzantine-Seljuk political relations. The methodology of this study for determining Seljuk administrative units is based on the examining of the original historical sources and administrative geography in Anatolia before Seljuk period and the transferring the information taken on to maps.*

Key Words: *Administrative Geography, Administrative Units, Seljuk Period, Anatolia.*

1. Giriş

Bu araştırmanın amacı, Anadolu'nun kendine özgü jeo-politik yapısı, dönemin değişken sosyal-kültürel-ekonomik koşulları, ulaşım-iletişim sistem ve teknolojileri ile Bizans-Selçuklu ikili siyasal ilişkiler ağı kapsamında biçimlendiği öngörülen Osmanlı öncesi ilk Türk siyasal birlik ve yerleşim süreci olarak tanımlanan Anadolu Selçuklu Devleti siyasal egemenlik döneminde (1075-1308) Anadolu idarî coğrafyasının bileşenleri olarak, Selçuklu idarî birimlerinin (ya da eyaletlerinin) varlığının irdelenmesidir.

Bu araştırmanın bir başka boyutu da; tarihi topografya ve idarî coğrafyanın sürekliliği kapsamında, Anadolu'da Türk öncesi Roma ve Bizans dönemi idarî birimlerinin ve Anadolu öncesi Türk idare sistemi ve toprak kullanım politikalarının Anadolu'da Selçuklu döneminde örgütlenen idarî birimler üzerindeki (olası) etkilerinin ya da yansımalarının araştırılmasıdır.

-
- Bu araştırma “Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yerleşme Sistemi ve Kent Modelleri” adlı doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Teslim, Mart 2005; düzeltme, Nisan2005; kabul Nisan 2005.

Initial submission, March 2005; revised submission, April 2005; final acceptance, April 2005.

Dolayısıyla bu araştırmanın varsayımı, Anadolu Selçuklu idarî birimlerinin Roma ve Bizans egemenliğinden devralınan idarî coğrafya mirası ile Orta Asya ve İran coğrafyasından Anadolu'ya taşınan Türk devlet geleneği mirasının sentezi olarak örgütlendiği ve dönemin askerî-siyasal koşulları, idare sistemi ve toprak kullanım politikaları ile coğrafyanın özgün koşullarının idarî birimlerin yapılandırılması üzerinde etkili olduğudur.

Araştırma kapsamında Anadolu Selçuklu dönemi idarî birimlerinin;

- tarihi topografyanın fiziki yapı üzerindeki belirleyici/yönlendirici etkileri kapsamında Selçuklu öncesi ya da sonrası örgütlenen idarî birim sınırlarının,
- vakâyi-nâme, seyahât-nâme veya vakfiyeler ya da nüvizmatik veriler gibi dönemin tarihi kayıtlarının,
- kervansaray, cami, medrese, sur ya da köprü gibi Anadolu Selçuklu dönemi anıtsal-kamusal hizmet yapılarına ilişkin kitabelerin irdelenmesine ve elde edilen bulguların haritalar üzerine aktarılmasına dayanan bir metodoloji kurgusu içinde belirlenebileceği düşünülmektedir.

2. Temel Kavramlar

2.1. Anadolu

Bu çalışmada “Anadolu” kavramı ile tanımlanan, XI. yüzyıl sonu ve XIV. yüzyıl başı arasındaki dönemde;

- batıda; Uc olarak tanımlanan Makri-Fethiye Körfezi ve Dalaman çayı-Denizli-Kütahya-Kastamonu-Sinop hattı boyunca uzanan Bizans İmparatorluğu sınırları,
- güneyde; Kilikya Ermeni Krallığı sınırlarına dek uzanan Antalya-Silifke hattı sahil bölgeleri,
- kuzeyde; Trabzon Rûm İmparatorluğu sınırlarına dek uzanan Sinop-Ordu hattı sahil bölgeleri,
- doğuda; Arap/İran-İslâm kültür ve medeniyeti egemenlik alanları dışında kalan Elbistan-Malatya-Erzincan-Erzurum hattından, Çoruh vadisine dek uzanan bölgeyle sınırlanan Anadolu Selçuklu Devleti siyasal-yönetimsel egemenlik bölgesidir (Le Strange 1926: 82, Tekindağ 1949: 29-34, Cahen 1968: 42-43, Wittek 1999: 1-2, Pitcher 1999: 52).

2.2. Anadolu Selçukluları

Selçuklular; IX.-X. yüzyıllarda Orta Asya ve İran arasında coğrafi geçiş bölgesi niteliğindeki Horasan ve Maverâ ün nehir yörelerinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nu kuran Oğuz Türklerinin Kınık boyuna mensup Selçuk/Selçük ailesidir (Rasyonî 1939: 377-384, Kafesoğlu 1971: 3-13).

“Anadolu Selçuklu” kavramı ile anlatılmak istenen, Selçuk ailesinin İran yöresinde kurduğu Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun bir uzantısı olarak, Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Şah'ın askerî-siyasal politikalar gereğince Anadolu'nun fethi ile görevlendirdiği komutanlardan Kutalmışoğlu/Kutlamış Süleyman Şah tarafından XI. yüzyıl sonundan XIV. yüzyıl başına dek olan dönemde, yukarıda mekânsal sınırlaması yapılan Anadolu coğrafyasında egemenlik kuran ve Anadolu-Türk siyasal tarihinde Anadolu Selçuklu Devleti olarak tanımlanan siyasal-yönetimsel yapılandırma (Saunders 1962: 336-345, Turan 1971: 53-56, Turan 1998: 54-100, Kafesoğlu 1972: 3-13, Laurent 1988: 219-226, Köymen 1990: 403-415, Köymen 1993: 102-114, Sevim-Merçil 1995: 423).

Başka bir ifadeyle Anadolu Selçuklu Devleti;

- kendine özgü siyasal-yönetimsel organizasyon, milletlerarası ticaretle bütünleşmiş ekonomik düzen ve ulaşım-iletişim sistemi geliştiren,
- miras aldığı Hristiyan-Bizans kentli ya da köylü unsurlar ve bünyesinde barındırdığı Orta Asya ve İran-İslâm kökenli göçebe, yarı-yerleşik ve yerleşik farklı dinsel ve etnik unsurlar ile Anadolu'nun Türkleşme-İslâmlaşma kolonizasyon ve yerleşim sürecinin altyapısını oluşturan Türk-İslâm yönü hakim bir aşiretler konfederasyonu niteliğindeki Türk devletidir (Cahen 1955-1956: 348-

358, Cahen 1962: 686, Cahen 1987: 1375-1431, Cahen 2001: 99-222, Sümer 1960: 567-594, Turan 1971: 76-77, Shaw 1985: 9-10).

2.3. İdarî Coğrafya

“İdarî coğrafya”, merkezi bir egemen gücün denetim ve yönetimi altında, ulusal-uluslararası ilişkiler ve jeo-politik potansiyellere dayalı olarak örgütlenmiş, merkezi idareye tâbi olmakla birlikte kendi içinde idarî özerklik ve yerleşmeler kademelenmesi göstere(bile)n alt siyasal-yönetimsel yapıların belirli ve tanımlı bir bölge üzerindeki mekânsal yansımaları olarak tanımlanabilir (Varınca 1947: 168-169, Martin 1959: 441-444, Darkot 1961: 35-46, Özçağlar 1997: 195-213).

Bu kuramsal çerçeveden hareketle, “idarî coğrafya” kavramı ile Selçuklu döneminde Anadolu’nun özgün coğrafi koşullarının oluşturduğu mekânsal altyapı üzerinde örgütlenen askeri-siyasal-yönetimsel mekanizma ve ilişkiler ağı ile toprak kullanım politikalarının mekânsal yansımaları olarak biçimlendirilmiş özerk ya da federal yönetim bölgelerinin oluşturduğu siyasal egemenlik bölgesi kastedilmektedir.

2.4. İdarî Birim

Burada “idarî birim” kavramı ile anlatılmak istenen, Anadolu Selçuklu Devleti idare mekanizmasının bir unsuru olarak, tüm mülkiyet ve iktâ hakları melik adı verilen Sultan çocukları, kardeşleri hatta amcaları gibi hanedan üyelerinden oluşan melikler veya subaşı/serleşker adı verilen askeri ya da şahne adı verilen ve genellikle Ahilerden seçilen sivil valiler tarafından yönetilen; tâbi kentler, kaleler ve köylerden oluşan özerk ya da federal yönetim bölgeleridir (Ibn Bibi 1996: I/59,426, Köprülü 1331: 193-232, Price 1956: 32-33, Gordlevski 1988: 249-269, Akdağ 1995: 48-49, Baykara 1985: 49-60, Ortaylı 2000: 164-166).

3. Tarihsel Arka Plân

3.1. Anadolu Selçuklu İdare Sistemi ve İdarî Birimlerin Örgütlenmesi

Anadolu Selçuklu Devleti idare sistemi ve idarî birimlerinin, Anadolu’nun Bizans-Selçuklu ikili siyasal-yönetimsel yapısı; göçebe/yerleşik ikili yaşam biçimi; milletlerarası ticaret potansiyeli; coğrafyanın kendine özgü koşulları ve farklı etnik/dini unsurlara dayalı olarak aşiretler konfederasyonu niteliğinde bir devlet ya da idare mekanizmasına dayalı olarak örgütlendiği düşünülmektedir.

XIII. yüzyıldan itibaren kurumsallaşma ve örgütlenme sürecini tamamlayabildiği anlaşılan Anadolu Selçuklu Devleti’nin, Danişmendli ya da Artuklu gibi diğer ortaçağ Anadolu-Türk devletlerinden farklı olarak, Orta Asya Türk kültür temeli üzerinde, İran-İslâm gelenekleri ve Anadolu-Bizans medeniyet kurumlarının sentezinden oluşan toprak kullanım düzeni ve politikalarına dayanan bir idare sistemi kurduğu anlaşılmaktadır (Köprülü 1331: 193-232, Tönük 1945: 52, Pehlivanoglu 1959: 45, Sencer 1969: 18-25, Cahen 1962: 687, Cahen 1955-1956: 348-358, Cahen 1986: 1088-1091, Cahen 1994: 176-190, Cahen 2001: 100-111, Tezel 1977: 3-30, Hüseyinof 1981: 725-740, Turan 1948a: 549-574, Turan 1988a: 951-959, Ülken 1973: 1-62, Merçil 1997: 175-176, Uzunçarşılı 1988: 113-117, Ortaylı 2000: 155-166).

Bu toprak düzeni kapsamında Anadolu toprakları, Hıristiyan devletlerle sınır oluşturan askerî-stratejik öneme sahip Uc eyaletleri dışında², sistemlerinin sentezi olarak Uc eyaletleri adı altında örgütlenmiş, Orta Asya Türk devlet geleneğinden gelen ülke topraklarının hanedan üyeleri arasında paylaşımına dayanan ülüş³ ve İslâmî iktâ⁴ sistemleri esasına dayalı olarak, her biri mülkiyet hakları ve

² Anadolu Selçuklu Uc sistemi; Anadolu’da Bizans Akritai/sınır askerleri sistemi mirası üzerinde, İslâm devlet geleneğinde Hıristiyan devletlerle sınır bölgeleri Uc olarak adlandırma ve doğrudan Sultan ya da Divan Dairesi’ne bağlı olarak yönetme esasına dayanan Sugür/Uc sisteminin sentezi olarak örgütlenmiş askeri-siyasal yapılanmadır.

³ Anadolu Selçuklu Ülüş sistemi; Orta Asya Türk Devlet geleneğinden gelen ülke topraklarının Hakanlar tarafından hanedan üyeleri ve yakın akrabalar arasında özerk idare statüsünde paylaşılması esasına dayanan idarî yapılanmadır.

geliri tamamen kendilerine ait olmak üzere askerî ve sivil teşkilatlara sahip, kendi adlarına para bastıran, kitabeler yazdıran ve komşu devletlerle serbestçe askerî ve siyasal ilişkiler kuran Sultan çocukları, kardeşleri hatta amcaları gibi hanedan üyelerinden oluşan melikler ve askerî/sivil valiler emrinde veya denetiminde idarî birimlere ayrıldığı söylenebilir.

Anadolu'da Selçuklu savunma sisteminin askerî-stratejik temelini oluşturduğu anlaşılan Uc eyaletleri; sınır bölgelerinde akın ve fetihler yapmak, iç karışıklıklar ya da ayaklanmaları bastırmak, devlet adına vergi toplamak, başkente giden elçilerin güvenliğini sağlamak, belli miktarda asker beslemek gibi askerî hizmetler karşılığında alp ve gazilerden oluşan Gaziyân-ı Rûm olarak adlandırılan Türkmen ailelerinin organize ettiği askerî teşkilat ile mekânsal boyutta Selçuklu yönetimince yapılan savaflara katılma ya da belli miktar asker besleme gibi askerî hizmetlere dayalı olarak tahsis edilen siyasal sınır bölgelerindeki yaylak-kışlak ya da kent ve köyleri kapsayan iktâ topraklardan oluşmaktadır (Cahen 1962: 687, Kaymaz 1970: 110, Shaw 1985: 9-10, Köprülü 1999: 73-77, Hüseyinof 1981: 725-740, Köymen 1988: 91-99).

Buna karşılık, doğrudan Sultan ya da Divan Dairesi'ne/merkezi idareye bağlı olarak yönetilen idarî birimlerin ise tüm mülkiyet ve iktâ hakları dahil olmak üzere melikler veya subaşı adı verilen askerî ya da şahne adı verilen ve genellikle Ahilerden seçilen sivil valiler emrine bırakıldığı ve idare merkezi niteliğinde bir kent çevresinde odaklanan tâbi kasabalar, beldeler, kaleler ve köylerden oluşan özerk ya da federal yönetim bölgeleri niteliğinde örgütlendiği görülmektedir (İbn Bibi 1996: I/59,426, Köprülü 1331: 193-232, Price 1956: 32-33, Sümer 1962: 221, Kaymaz 1964: 114, Turan 1970: 254, Togan 1981: 211, Gordlevski 1988: 249-269, Cahen 1962: 686, Cahen 1994: 235-242, Cahen 2001: 112-122, Akdağ 1995: 48-49, Baykara 1985: 49-60, Ortaylı 2000: 164-166, Baykara 2000: 177-185).

Nitekim Anadolu Selçuklu sultanlarının II. Kılıç Aslan dönemine dek kendi adlarına para bastırmamaları Büyük Selçuklu Devleti'ne tâbi bir devlet olduklarını gösterdiği gibi, II. Kılıç Aslan döneminden (1155-1196) I. Alâaddin Keykubad dönemine dek (1220-1237) uzanan süreçte idarî birimlerinin başındaki meliklerinin hemen hepsinin bir egemenlik işareti olarak kendi adlarına para ya da sikke bastırmaları, hutbe okutmaları, devlet işleri ve ikâmetgâh için saraylar ya da devlethâneler yaptırması da Selçuklu idarî birimleri ya da eyaletlerinin tamamen özerk ya da muhtar statüde bir idare mekanizmasına sahip olduğunu doğrulamaktadır (Hinrichs 1991: 31-34, Artuk 1960: 221, Sağlam 1960: 203, Koca 1994: 149-161, Koca 1995: 62-63, Taneri 1966: 142-144, Köymen 1988a: 1371, Oral 1953: 501-502).

Buna karşılık, Selçuklu sultanları idarî birimlerde -melikler dışındaki- yöneticileri görevlerinin kapsamı ve önemi ne olursa olsun, hiçbir zaman uzun sürelerle aynı idarî birim ya da şehrin yönetiminde bırakmamış ve sahip oldukları iktâları da hiçbir şekilde miras da dahil olmak üzere ailelerine devretme hakkını vermemişlerdir (Cahen 1955-1956: 356, Ateş 1982: 83-86, Uzunçarşılı 1988: 113-117, Doğan 1998: 69, Turan 1988a: 952-959).

Nitekim dönemin vakâyî-nâmelerinde Sultan I. Alâaddin Keykubad döneminde Akşehir yöresinin Alâiyye kalesinin teslimi karşılığında önce Kyr Fard'a/1221 sonra Erzincan'ın teslimi karşılığında Mengücekli sultanı Davud Şah'a/1225 iktâ olarak verilmesi gibi kayıtlar, Selçuklu idare birimlerinin zaman/mekân açısından değişimini ortaya koymaktadır (İbn Bibi 1941: 57,137, İbn Bibi 1996: I/266,367, Münecimbaşı 2001: 61, 69-70).

4. Anadolu Selçuklu İdarî Birimlerinin Tarihsel Evrimi (Ya da Değişimi)

Anadolu'nun farklı mekânsal ve değişken siyasal atmosferinde Selçuklu idare sistemi açısından idarî birimlerin kuruluş ve gelişiminin;

- yarı göçebe dönem: ilk kuruluş ve varolma mücadelesi,
- yarı yerleşik yaşam dönemi: siyasal birlik ve kurumsallaşma,

⁴ Anadolu Selçuklu İktâ sistemi; ülke topraklarının yönetim ve tasarrufunun askeri-idarî hizmetler karşılığında devlet yöneticilerine veya fethedilen ülke meliklerine belirli miktarda asker beslemek koşulu ve toprak gelirlerinin tamamını veya bir kısmını kapsayacak nitelikte kısa ya da uzun süreli olarak verilmesidir.

- yerleşik yaşam dönemi: yükselme ve merkezileşme,
- sistemin çözülme dönemi: gerileme ve çöküş olmak üzere başlıca dört dönemde ele alınması öngörülmüştür.

4.1. Yarı-Göçebe Dönemi: İlk Kuruluş ve Varolma Mücadelesi (1075-1155)

Anadolu'da Selçukluların kuruluş mücadeleleri içinde geçen bu dönemde idarî birimlere dair tarihteki tek kayıt (İbn Bibi 1996: I/13, Urfalı Mateos 1962: 312-313, Kinnamos 2001: 145, Khoniates 1995: 79-80); Sultan I. İzzeddin Mesud'un ülkesini 1155 yılında Konya ve Aksaray büyük oğul II. Kılıç Aslan, Ankara, Çankırı ve Kastamonu küçük oğul Şehinşah, Amasya ve Niksar yöresi damad Emir Nizameddin Yağlıbasan, Kayseri ve Sivas Danişmendli soyundan Emir Nasıreddin ve Malatya Emir Nasıreddin'in kardeşinin olmak üzere merkeze bağlı beş idarî birim ya da eyalete ayırmış olduğudur (Şekil 1).

Yukarıda açıklanan Anadolu Selçuklu Devleti kuruluş dönemine ilişkin idarî birimler, Selçuklu öncesi Anadolu idarî coğrafyası açısından değerlendirilirse;

- Ankara merkezli Çankırı-Kastamonu yörelerini kapsayan ve Bizans sınırlarında dek uzanan kuzeybatı Anadolu Uc idarî birimi (Roma-Bizans dönemi Bukelleraion-Paphlagonia themaları),
- Konya merkezli Konya-Aksaray yörelerini kapsayan Anadolu ya da Rûm idarî birimi (Roma-Bizans dönemi Anatolikon Theması),
- Amasya merkez olmak üzere Yeşilirmak havzası ve Samsun-Sinop kıyı şeridini kapsayan, Trabzon Rûm İmparatorluğu sınırlarındaki kuzeydoğu Anadolu Uc idarî birimi (Roma-Bizans dönemi Armeniakon Theması),
- Kayseri ve Sivas yörelerini kapsayan Danişmend İli idarî birimi (Roma-Bizans dönemi Kharsianon-Sebasteia themaları),
- Malatya ve Maraş bölgelerini kapsayan Kilikya Ermeni Krallığı ve Antakya Haçlı Prenslığı ile sınır oluşturan güney Anadolu Uc idarî birimi (Roma-Bizans dönemi Melitene ve Telukh themaları) gibi Selçuklu öncesi Roma-Bizans dönemi idarî birim sınırlarını karşılama, Anadolu'nun fizikî coğrafyasının idarî birimler üzerindeki belirleyici etkisi açısından dikkat çekici olarak değerlendirilmektedir (Şekil 2 ve Şekil 3).

4.2. Yarı-Yerleşik Yaşam Dönemi: Siyasal Birlik ve Kurumsallaşma (1155-1220)

Sultan I. İzzeddin Mesud sonrasında başlayan bu dönemde idarî birimlere dair ilk kayıt (Artuk 1960: 219-220); Sultan II. Kılıç Aslan'ın Orta Asya-Türk hakan geleneğine uygun olarak 1180-1 yılında Selçuklu ülkesini onbir oğul arasında özerk statülü idarî birimlere ayırdığına ilişkindir (Şekil 4).

Yukarıda sözedilen onbir idarî birim ya da meliklik bölgesinin belirlenmesine dönük olarak döneme ilişkin vakâyî-nâmeler irdelenirse; Sultan II. Kılıç Aslan dönemindeki idarî birimlerin ya da meliklik bölgelerinin, Rükneddin Süleymanşah Tokat, Muhiddin Mesud Ankara, Muizzeddin Kayserşah Malatya, Muğiseddin Tuğrulşah Elbistan, Nureddin Sultanşah Kayseri, Kutbeddin Melikşah Sivas ve Aksaray, Nizameddin Argunşah Amasya, Nasreddin Berkyarukşah Niksar ve Koyulhisar, Sencerşah Ereğli, Aslanşah Niğde ve Gıyaseddin Keyhüsrev Uluborlu olduğu anlaşılmaktadır (Müneccimbaşı 1935: 20, Müneccimbaşı 2001: 25-27, İbn Bibi 1941: 24, İbn Bibi 1996: I/41, Aksarayî 1943: 127, Aksarayî 2000: 23, Neşrî 1987: 32-33, Cenâbî 2000: 242).

Sultan II. Kılıç Aslan sonrasında meliklik bölgeleri ya da idarî birimlerin varlığına ilişkin kayıt ise 1192-1196 ve 1205-1211 olmak üzere aralıkla iki defa tahta çıkan Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in ikinci saltanat dönemine tarihlenmektedir. Bu dönemde Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev, dönemin farklı kültürel-politik-dinsel yapılanma odakları kapsamında; büyük oğul İzzeddin Keykavus'u Malatya ve Harput, ortanca oğul Alâaddin Keykubad'ı Tokat ile birlikte tüm Danişmend-İli'ne melik olarak atamış, Tunguzlu, Honaz ve Menderes vadisini kapsayan Hıristiyan nüfusun yoğun olduğu Bizans-Selçuk Uc bölgelerini ise Hıristiyan-Bizans hanedanından gelen kayınpederi Manuel

Mavrozomes idaresine bırakmıştır. Ancak Sulan I. Gıyaseddin Keyhüsrev meliklere buldukları eyaletlerde ya da idarî birimlerde sadece Sultan adına yönetim yetkisi vermiş, kendi adlarına hutbe okutmaları ya da sikke bastırmaları veya komşu devletlerle savaş/barış yapmaları gibi yetkilerini kaldırmıştır (Müneccimbaşı 1935: 26-27, Müneccimbaşı 2001: 36-41, Ibn Bibi 1941: 43, Ibn Bibi 1996: I/110, Turan 1971: 281, Bayram 2002: 171, Bayram 1994: 79-92, Bayram 1987: 30-36, Artuk 1980: 266, Cahen 1955-1956: 354, Kaymaz 1964: 131-132).

Burada idare sistemi açısından dikkat çekici iki nokta; Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in dönemin sosyal-politik dengelerini gözeterek, potansiyel saltanat adayları olan iki oğlu İzzeddin Keykavus ve Alâaddin Keykubad'ı meliklik merkezi olarak Selçuklu Anadolu'sunun dini ve politik iki farklı odak noktasını oluşturan Malatya ve Tokat kentlerine göndermiş olması ve Anadolu Selçuklu tarihinde, istisnâ olarak, stratejik önemi olan Tunguzlu-Honaz ve Uluborlu yörelerini kapsayan Bizans-Selçuklu Uc eyaletleri idaresinin dönemin siyasal-ekonomik politikaları gereğince ilk kez bir Türkmen ailesi yerine Bizans soyundan bir melike bırakılmasıdır.

Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ölümünden sonra Malatya meliki İzzeddin Keykavus ile Tokat meliki I. Alâaddin Keykubad arasında başlayan saltanat mücadelesi sonunda I. İzzeddin Keykavus Selçuklu sultanı olmuştur. Bu dönemde, Akdeniz ve Karadeniz kıyılarındaki Antalya ve Sinop kentlerinin fethi ile Antalya ve Sinop merkez olmak üzere doğrudan merkezi idareye bağlı subaşı ya da geç dönemlere *emirü's sevâhil* ya da *melikü'l sevâhil* adı verilen emir ya da beylerin idaresinde Kuzey ve Güney Sahil Bölgeleri Uc eyaletleri ya da Emirlikleri kurulmuştur (Köprülü 1931: 206-207, Uzunçarşılı 1988: 120).

4.3. Yerleşik Yaşam Dönemi: Yükselme ve Merkezileşme (1220-1237)

Sultan I. Alâaddin Keykubad saltanatını kapsayan bu dönemde Anadolu Selçuklu idare sistemi ve idarî birimlerine dönük köklü değişiklikler yapılmıştır. Buna göre; Sultan I. Alâaddin Keykubad II. Kılıç Aslan döneminde ülke topraklarının İran Türk-İslâm devlet geleneğinden gelen büyük iktâlar halinde tamamen özerk statüde hüküm süren melikliklere paylaştırılması uygulamasının Anadolu'da çok parçalı bir idare sistemini ortaya çıkarması ve melikler arasında başlayan egemenlik ve saltanat mücadelelerinin Anadolu Selçuklu Devleti'ni siyasal bölünme tehdidi ile karşı karşıya getirmesi gibi geçmişin kötü deneyimlerini dikkate alarak, ülke içinde merkezi idare otorite ve egemenliğinin kurulmasına büyük önem vermiştir (Kaymaz 1970: 30, Köymen 1988: 1542-1543, Köprülü 1984: 188).

Sultan I. Alâaddin Keykubad, oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev'i melik olarak atadığı Erzincan, Kemah ve Şebinkarahisar yörelerini kapsayan Erzincan Melikliği dışında, ülke topraklarının muhtar yönetim statüsünde meliklik sistemi ya da mülk ve gelirleri kapsayan büyük ve uzun süreli iktâlar verilmesi uygulamasını tamamen kaldırmış ve tüm idarî birimleri doğrudan merkeze bağlı otonomiler haline getirmiş, fethedilen ülke meliklerine ya da askerî hizmetler karşılığı devlet yöneticilerine verilen uzun süreli iktâları da zaman/mekân kapsamında sınırlamıştır (Kaymaz 1964: 91-156, Cahen 1994: 232-244, Cahen 2001: 146-156, Uyumaz 2001: 121-130, Turan 1988: 8, Kaymaz 1967: 23-27, Köymen 1988: 1540-1545, Jansky 1950: 117-126).

Buna göre, Selçuklu ülkesinde belli askerî görevler ve hizmetler karşılığı ya da siyasal ve askerî politika ve stratejiler gerekliliğince hanedan veya önemli devlet görevlileri ya da fethedilen ülke meliklerine tamamen ulusal askerî-siyasal stratejiler kapsamında belirli miktarda asker beslemek koşulu ve toprak gelirlerini kapsayan kısa süreli askerî nitelikli iktâlardan oluşan bir idare sistemi kurulmuştur (Şekil 5).

Dönemin vakâyî-nâmelerinden Sultan I. Alâaddin Keykubad döneminde yapılan askerî hizmetler karşılığında belirli sürelerle verilen iktâlar irdelenirse; Alâîyye fethi sonrasında kaleyi teslim etmeyi kabul eden Bizans tekfurı Kyr Fard'a Akşehir eyaleti ile 5 köyün mülkiyetinin bağışlandığı/1221, aynı yörenin daha sonra Erzincan eyaletinin teslim edilmesine karşılık Mengüceklî sultanı Alâaddin Davudşah'a iktâ olarak verildiğine/1225, ilişkin kayıtlar, Sultan I. Alâaddin

Keykubad döneminde iktâ sisteminin zaman-mekân açısından kapsamı ve işleyişini göstermesi bakımından dikkat çekici kayıtlar olarak değerlendirilmektedir.

Öte yandan Emir Kemaleddin Kâmyar'a Kars yöresi, Harezmîlerle yapılan Yassı Çimen savaşında Anadolu Selçuklu Devleti'ne taraf olan Eyyübi meliki Eşref ve kardeşine vergiden muaf olarak Aksaray ve Eyyühisar eyaletlerinin, yine aynı savaşta büyük yararlılık gösteren Kayı boyundan Ertuğrul Gazi'ye yaylak/kışlak olarak Bizans sınırındaki Söğüt, Domaniç ve Karacadağ yörelerinin, Moğol istilasından kaçarak Anadolu Selçuklu Devleti'ne sığınan Harezm emirlerinden Kayır Han'a Erzincan, Bereke Han'a Amasya, Emir Güçlü Sengüm'e Lârende ve Emir Yılanlı Boğa'ya Niğde yörelerinin ise ulusal askerî-siyasal stratejiler gereğince belirli sürelerle iktâ edildiği anlaşılmaktadır (Âşıkpaşaoğlu 1985: 15, Ünsî 1942: 25, İbn Bibi 1941: 57, 109, 137, 161,173, İbn Bibi 1996: I/266, 290, 367, 413, 433, 434, Nur 1994: 62, Müneccimbaşı 2001: 61, 74, Lütfî Paşa 2001: 77, 95, Turan 1988a: 957).

I. Alâaddin Keykubad döneminde (1220-1237); Akdeniz sahillerinde yapılan fetihlerle Kalonoros (Alâiyye), Alara, Magfa (Manavgat), Andusanc (?), Anamorium (Anamur), Aydos (?), Şebah (?), Senkine (?), Yengibe (?), Seleukeia (Silifke) gibi yaklaşık 40 kale fethedilerek, I. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde kurulan Antalya merkezli Güney Sahil Komutanlığı ya da Eyaleti olarak adlandırılan idarî birime bağlanmış ve doğrudan merkeze bağlı bir idarî birim statüsünde subaşı Mübarezzeddin Ertokuş yönetimine bırakılmıştır (İbn Bibi 1941: 131, İbn Bibi 1996: I/354, Simbat 1946: 80-81, Tekindağ 1949: 29-34, Müneccimbaşı 2001: 68, Uyumaz 2003: 30-34).

Sultan I. Alâaddin Keykubad, Makri/Fethiye-Tunguzlu-Honaz- Karahisar-ı Sahip-Kütahya-Eskişehir-Ankara-Çankırı-Kastamonu-Sinop hattı boyunca uzanan ve sürekli yinelenen akın/fetihlere dayalı olarak değişkenlik gösteren Bizans-Selçuklu sınır bölgelerini Emir Seyfeddin Kızıl Bey yönetiminde Ankara merkezli Güney Uc Eyaleti ve Emir Hüsameddin Çoban Bey Kastamonu merkezli Kuzey Uc Eyaleti olmak üzere askerî-siyasal işlevde iki idarî birime ayırarak, Bizans sınırlarındaki idare sistemini yeniden organize etmiştir (Akdağ 1995: 80-90, Turan 1989: 1-6, Turan 1995: 59).

Aynı dönemde Anadolu'nun güneydoğu bölgelerinde Amid/Diyarbakır merkez olmak üzere Kâhta, Çemişgezek, Hısn-ı Mansur/Adıyaman, Urfa, Mardin, Meyyâfarîkûn/Silvan kentlerini kapsayan Amid ya da Güneydoğu Eyaleti kurulmuş, ancak yörenin Memlûk-Selçuklu egemenlikleri arasında sıklıkla el değiştirmesi, söz konusu idarî birimin Selçuklu egemenliğinde uzun süre kalmasına olanak vermemiş ve yöre XII. yüzyıl sonunda Selçuklu idare sisteminden ayrılmıştır (İbn Bibi 1941: 110-111, İbn Bibi 1996: I/292, Akdağ 1995: 69).

4.4. Sistemin Çözülme Dönemi: Gerileme ve Çöküş (1237-1277)

Sultan I. Alâaddin Keykubad sonrasına tarihlenen bu dönemde; Türkmenlerin muhalefetine rağmen İran-İslâm kültürü etkisindeki Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in tahta çıkmasıyla başlayan ve Babaî İsyanı'na neden olan gerginlikler, devlet büyükleri arasındaki saltanat ya da mevki mücadelelerinin ortaya çıkardığı siyasal-yönetimsel otorite boşluğu ve Moğollara karşı kaybedilen 1243 Köseadağ Savaşı ile Anadolu Selçuklu Devleti'nin İlhanlı tâbiyetine girmesiyle sonuçlanan olumsuz gelişmeler, Anadolu topraklarının İlhanlılar tarafından 1259 yılında Selçuklu sultanları II. İzzeddin Keykavus ve IV. Rükneddin Kılıç Aslan arasında paylaşılmasıyla sona ermiştir (Şekil 6).

Bu paylaşımın idarî birimler üzerindeki yansımaları; Selçuklu topraklarının vergi toplanması esasına dayalı olarak İlhanlılara tâbi federal eyaletler niteliğinde, Kayseri sınırından Antalya'ya dek uzanan bölge başkent Konya olmak üzere II. İzzeddin Keykavus yönetiminde ve Sivas'tan Sinop-Samsun kıyılarına dek uzanan bölge başkent Tokat olmak üzere Rükneddin Kılıç Aslan yönetiminde olmak üzere oluşturulan mali nitelikli iki büyük idarî birime ayrılmasıdır (Ebü'l Ferec-İbnü'l İbrî 1941: 39, Aksarayî 1941: 151-152, Aksarayî 2000: 46, Yuvalı 1994a: 102-103, Yuvalı 1994: 584-585, Akdağ 1995: 93, Erdem 2003: 53-55).

Bu dönemde idare sistemi açısından en önemli gelişme; I. Alâaddin Keykubad döneminde kaldırılmış devlet yöneticilerine büyük iktâlar verilmesi uygulamasının yeniden getirilmiş olmasıdır.

Dönemin tarihi kayıtlarından, Selçuklu sultanlarının melik, vezir ya da emirlerine köy, kasaba, kent, hatta bir eyaleti tüm mülk ve gelirlerini kapsayacak nitelikte temlik-nâme ya da mülk-nâme adı altında bağış ya da satış yoluyla verdikleri anlaşılmaktadır (Oral 1955: 385-394, Sahillioğlu 1969: 57-65, Turan 1950: 157-165, Turan 1948: 563-566, Turan 1988: 32-33, Rogers 1976: 86).

Yukarıda açıklanan gelişmelere dayalı olarak; Anadolu Selçuklu egemenliğinin son dönemlerinde Kastamonu-Sinop yörelerinde Emir Hüsameddin Çoban yönetiminde Çoban Oğulları ya da Karahisar-ı Sahip veya Kütahya çevresinde Sahip Ata Fahreddin Ali yönetimindeki Sahip Ata Oğulları gibi Selçuklu devlet yönetimindeki etkili emirlerinin tamamen kendi inisiyatifleri ile elde ettikleri büyük iktâlar ile Kırşehir ve çevresinde Caca Oğlu Nur-el-din ve Niğde ve çevresinde Hatîr-oğlu Şerafeddin gibi Moğol yönetiminin atadığı valilerin yönetimine bırakılan büyük iktâlardan oluşan (ve gelecekte Anadolu Türk beyliklerinin potansiyel egemenlik alanlarını oluşturacak) idare ve toprak düzeni hakim olmuştur (Aksarayî 1943: 162, Aksarayî 2000: 56).

1277 yılında Moğol egemenliğine karşı başlayan Türkmen isyanları ile önce Memlûk sultanı Baybars'ın, sonra İlhanlı sultanlarının yönetime el koyması gibi askerî-siyasal gelişmelere dayalı olarak, Anadolu'da tüm kurumsal yapılarıyla tamamen İlhanlı idare-toprak kullanım ve vergi-bütçe sistemlerinin egemen olduğu ve idarî birimlerin sadece İlhanlıların atadığı valilerce yönetildiği bir idare mekanizması kurulmuştur (Yaltkaya 1939: 7-16, Aksarayî 1943: 180-199, Aksarayî 2000: 77-89, Ibn Bibi 1996: II/179-210, Hinz 1949: 771-792, Kunter 1942: 431-4565, Togan 1931: 1-42, Wittek 1931: 161-164, Togan 1953-1954: 33-49, Turan 1948: 554-558, Ülken 1973: 47, Turan 1952: 254, Turan 1995: 96-98, Yuvalı 1994a: 101-114, 155-156, Yuvalı 1994: 584-585, Erdem 2003: 53-55).

5. Anadolu'da Selçuklu Dönemi İdarî Birimleri

Sinop, Antalya ve Alâiyye fetihleri ve fetih sonrası imar faaliyetleri ile Konya, Kayseri ve Sivas kalelerinin tamir faaliyetlerine ilişkin kitabelerde, askerî harekât ya da askerî nitelikli imar faaliyetlerine katılan vülât/ilbay/subaşı/sahip unvanlı eyalet yöneticileri ya da emirlerinin varlığına dair kayıtlar; Selçuklu döneminde Anadolu topraklarının askerî nitelikli idarî birimlere ayrıldığını ortaya koymaktadır.

Bu çerçevede Sinop ve Konya kalelerinin fetih sonrası sur inşa ya da tamir faaliyetlerine ilişkin yapı kitabeleri incelenirse, Malatya sahibi ve kumandanı Hüsameddin Yusuf Bey, Niğde sahibi Zeyneddin Beşare Bey, Ereğli sahibi Şecaeddin Ahmed Bey, Simre sahibi Kaymazoğullarından Bedreddin Ebu Bekir Bey, Amasya beylerinden Mübarezeddin Behramşah, Kayseri ilbayı Celaeddin Bey ve subaşı Bahaeddin Kutluca, Aksaray sahibi Seyfeddin İldeniz, Honaz sahibi Eseddin Ayas Bey Kırşehir-Aksaray valisi Seyfeddin İldeniz, Sivas beylerinden vülât Emir İmadeddin Ayas, Celaeddin Kayser ve Saraceddin Ömer; Kayseri subaşısı Yakub Karakulak gibi Selçuklu askerî ya da sivil yöneticilere ilişkin kayıtlar, Selçuklu dönemindeki bazı idarî birimlerinin varlığına işaret etmektedir (Behçet 1930: 43-49, Ülkütaşır 1937: 1050-1053, Ülkütaşır 1949: 112-151, Ibn Bibi 1941: 99-100, Ibn Bibi 1996: I/271-274, Ülkütaşır 1949: 112-151, Ülkütaşır 1971: 815-816, Konyalı 1946: 164-167, Erten 1940: 48-72, Uğur-Koman 1940: 67-68, Önder 1967: 153-154, Ceylan 1988: 48-50, Lloyd-Storm 1989: 65-71, Crane 1993: 1-57, Duran 2001: 33,47, 67-68, Yardım 2002: 451-452).

XIII. yüzyıla tarihlenen Hıristiyan din adamı Simon de Saint Quentin ile Arap coğrafyacı Ibn Said'in seyahâtnâmelerinde, Anadolu'da Selçuklu egemenliğinde yirmi dört eyalet ya da subaşılık merkezi varolduğuna ilişkin kayıtlar (Cahen 1968: 41-50, Saint Quentin 1965: 66-68) ile Selçuklu döneminde meliklik merkezleri ve unvan verilen kentler listesinin (Erzi 1950: 97-99, Turan 1971: 687-688, Artuk-Artuk 1986: 65-69, Göde 1994: 55-59) karşılaştırılmalı olarak irdelenmesi; Amasya, Ankara, Antalya, Tunguzlu, Erzurum, Erzincan, Kayseri, Konya, Malatya, Niğde, Niksar, Samsun, Sivas, Sinop, Tokat, Kastamonu gibi (olası) idarî birim ya da eyalet merkezi işlevindeki kentleri belirlenebilmektedir.

5.1. Anadolu ya da Rûm Eyaleti

Anadolu ya da Rûm Eyaleti (1966: 31-41, Akdağ 1995: 69), Konya merkez olmak üzere Konya ve yakın çevresini kapsayan, Roma-Bizans dönemi Anatolikon Theması idarî-siyasal-askeri egemenlik sınırlarını karşılayan Selçuklu merkez eyaletidir (Şekil 5).

Anadolu ya da Rûm Eyaleti'nin Selçuklu dönemi Anadolu idarî coğrafyası içindeki konumu değerlendirilirse; Sultan II. Kılıç Aslan dönemine tarihlenen meliklik paylaşımından Anadolu ya da Rûm eyaleti idarî birim sınırlarının doğuda Aksaray, batıda Uluborlu, kuzeyde Ankara ve Çankırı meliklik bölgeleri ve güneyde Kamerüddin Eyaleti ile sınırlandığı anlaşılmaktadır.

Rûm Eyaleti'nin yetki/etki alanının tarihsel süreçte idarî gelişimi (ve değişimi) incelenirse; Selçuklu yönetim yapısında önemli değişikliklerin gerçekleştirildiği Sultan I. Alâaddin Keykubad döneminde, başkent Konya'ya oldukça yakın yerleşmeler olan Ab-ı Germ/Ilgın ya da Akşehir yörelerinin, geçici sürelerle ve sadece mülk gelirlerini kapsayan iktâlar statüsünde fethedilen ülke melik ya da prenslerine verildiğine (Ibn Bibi 1941: 57, 137, Ibn Bibi 1996: I/266, 367, Konyalı 1945: 44-45) ya da Beyşehir yakınlarındaki saray-kent ya da kışlık merkez işlevindeki Kubâd-âbâd yerleşmesinin subaşılık merkezi olarak doğrudan merkeze bağlı yönetildiğine ilişkin kayıtlardan (Turan 1988: 14, Erdem 1935: 254-256, Meinecke 1986: 285-286), Selçuklu döneminde Rûm Eyaleti'nin idarî sınırlarının doğuda Beyşehir ve kuzeyde Ilgın-Akşehir yörelerinde geçici sürelerle değişkenlik gösterdiğini düşündürmektedir.

Bu noktada, dönemin askeri-siyasal koşulları gözönüne alınır; yukarıda açıklanan fethedilen ülke yöneticilerine dağıtılan iktâ toprakların Konya çevresinde toplandığına ve Kubad-âbâd yerleşmesinin sultanların yazlık merkezi olmasının ötesinde, idarî açıdan başkent Konya merkezli Rûm Eyaleti'ne bağlı bir subaşılık merkezi olarak örgütlendiğine ilişkin tespitler, Selçukluların başkent Konya'nın savunma sisteminin güçlendirilmesi ve ön savunma hatları oluşturulması gibi savunma politikalarına dayandığını düşündürmektedir.

Anadolu ya da Rûm eyaleti olası idarî sınırlarının değişimine ilişkin son kayıt (Aksarayî 1943: 151-152, Aksarayî 2000: 46, Anonim Selçuk-Nâme 1952: 41); İlhanlı egemenlik döneminde Rûm Eyaleti'nin Konya merkez olmak üzere Kayseri-Konya arasında kalan Orta Anadolu platosu ile Kamerüddin Eyaleti adı verilen idarî birimi de kapsayacak biçimde genişlemiş olduğuna ilişkin kayıttır.

5.2. Danişmendiye Eyaleti ya da Danişmend İli

Danişmendiye Eyaleti ya da Danişmend İli (Kaymaz 1970: 109, Akdağ 1995: 68-69, Aksarayî 2000: 46); Anadolu'nun Türkleşme-İslâmlaşma sürecinde, Danişmendli Devleti'nin egemenlik kurduğu Kızılırmak-Delice ve Yeşilirmak-Kelkit havzalarındaki Tokat, Çorum, Amasya, Zile, Artuk-abâd, Kaz-abâd, Niksar ve Koyulhisar ile Kapadokya vadisindeki Kayseri ve Sivas kentlerini kapsayan ve erken Türk döneminde Danişmendli Beyliği egemenlik alanı olmasına atfen Selçuklu döneminde Danişmendiye Eyaleti ya da Danişmend İli olarak adlandırılan idarî birimdir (Şekil 5).

Dönemin vakâyî-nâmelerinden Danişmendiye Eyaleti'nin Sultan I. Mesud (1116-1155) döneminde Simre/Vezirköprü merkez olmak üzere kurulduğu (Akdağ 1995: 68, Kesik 2003: 134-137), Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1192-1196) döneminde ise melik Alâaddin Keykubad yönetiminde Tokat merkezli olmak üzere meliklik statüsünde yönetildiği anlaşılmaktadır (Müneccimbaşı 1935: 26-27, Münecimbaşı 2001: 41-42, Ibn Bibi 1941: 43, Ibn Bibi 1996: II/110).

Danişmendiye eyaletinin varlığına dair tarihi kaynaklardaki son kayıt (Aksarayî 1943: 151-152, Aksarayî 2000: 46); Moğol istilası sonrasında İlhanlılar tarafından Selçuklu topraklarının 1281 yılına tarihlenen Selçuklu melikleri arasında paylaşılmasına ilişkindir. Bu kayda göre, Anadolu toprakları Selçuklu sultanları II. İzzeddin Keykavus ve IV. Rükneddin Kılıç Aslan arasında ikiye ayrılmış ve Tokat merkez olmak üzere Sivas ile Sinop ve Samsun kıyıları arasında kalan bölge Danişmendiye adı altında Sultan II. İzzeddin Keykavus'a bırakılmıştır.

Burada Selçuklu idarî birimleri bakımından dikkat çekici nokta; Anadolu'da İlhanlı yönetim sisteminin egemen olması ve Selçuklu idare sisteminin kaldırılmasına dayalı olarak Danişmendiye

Eyaleti idarî sınırlarının Tokat merkez olmak üzere Sivas ile Sinop ve Samsun arasında uzanan ve Cânîk Eyaleti olarak adlandırılan idarî birimi de içine alacak biçimde genişlemiş olmasıdır.

5.3. Kamerüddin Eyaleti ya da Kamerüddin İli

Selçuklu dönemi tarihi kaynakları irdelenirse (Ibn Bibi 1941: 290, Ibn Bibi 1996: I/354, Simbat 1946: 80-81, Sümer 1969: 46-50, Turan 1971: 345-346, Kaymaz 1970: 98-99); Anadolu Selçuklu Devleti ile Kilikya Ermeni Krallığı egemenliğindeki Orta Anadolu bölgesinden Akdeniz kıyılarına geçiş bölgesi işlevindeki Göksu vadisi ve Bulgar dağları boyunca uzanan ve Ermen İli olarak adlandırılan askeri-stratejik öneme sahip yörenin, Sultan I. Alâaddin Keykubad döneminde Emir Kamerüddin yönetiminde fethedilerek, Türk boylarından Karamanlıların yerleştirilmesi ile bir idarî birim olarak örgütlendiği anlaşılmaktadır. Sözkonusu idarî birim, yörenin fethini gerçekleştiren ve Melikü'l Ermen/Ermeni Meliki unvanını alan ilk valisi Emir Kamerüddin'e atfen Kamerüddin Eyaleti olarak adlandırılmıştır (Şekil 5).

Selçuklu dönemi vakâyî-nâmeleri tarihi topografya açısından ele alınırsa; Kamerüddin Eyaleti idarî birim sınırlarının Roma-Bizans döneminde Isauria ya da Dağlık Kilikya olarak adlandırılan idarî-coğrafi birimin askeri-siyasal sınırlarını karşılayacak biçimde Bozkır, Ermenek, Karaman, Mut, Gülnar, Anamur, Silifke yörelerine dek uzandığı anlaşılmaktadır (Strabon 1993: 197-201, Ramsay 1960: 420-426, Anonim Selçuk-Nâme 1952: 41-42, Ibn Bibi 1941: 290, Ibn Bibi 1996: II/202).

5.4. Cânîk ya da Cânît Eyaleti

Karadeniz sahillerinde Samsun-Bafra-Fatsa-Giresun-Ordu sahil hattı boyunca uzanan Hıristiyan Çan kavminin egemenliğindeki yörenin fethi amacıyla Türk boylarından Çepnilerin iskân edilmesi ile kurulan ve eski halkına izafeten Cânît ya da Cânîk Eyaleti adı verilen idarî birimdir (Ibn Bibi 1941: 300, Ibn Bibi 1996: II/238, Turan 1969: 34, Turan 1988: 164-165, Sümer 1969: 46-50, Sümer 1992: 7-16).

Nitekim dönemin vakâyî-nâmelerinden (Aksarayî 1943: 300, Aksarayî 2000: 63, 207, Münecimbaşı 2001: 49, 136), Cânît Eyaleti idarî sınırlarının doğuda Sinop merkezli Kuzey Uc eyaleti, batıda Trabzon Rûm İmparatorluğu ve güneyde Danişmendiye Eyaleti ile sınırlanan Samsun merkez olmak üzere Bafra, Fatsa ve Ordu hattı boyunca uzanan sahil yörelerini kapsadığı anlaşılmaktadır (Şekil 5).

Burada tarihi coğrafya ve idare sistemi açısından dikkat çekici nokta; dönemin vakâyî-nâmelerinden Bizans döneminde Sinop ve Samsun olmak üzere iki ayrı tekfurluk merkezi ya da idarî birim olarak yönetildiği anlaşılan bölgenin (Münecimbaşı 2001: 47-49 Münecimbaşı 2001: 47-49), Selçuklu fethi sonrasında devralınan idare sistemine benzer olarak iki ayrı idarî birim olarak örgütlenmiş olmasıdır.

Anadolu Selçuklu döneminde Sinop ve Samsun bölgeleri askerî-ekonomik-stratejik işlevler açısından değerlendirilirse; Selçukluların Sinop kentinde tersane inşa etmesi ve Karadeniz ötesine düzenlenen askerî harekâtın merkezi olarak kullandığına ilişkin kayıtlar (Ibn Bibi 1941: 118-124, Ibn Bibi 1996: I/315-345), Sinop'un askerî deniz üssü, Samsun- kentinde darphâne kurduklarına ilişkin kayıtlar (Aksarayî 2001: 206, Hinrichs 1991: 37, Lindner 1988: 270-271, Özergin 1971: 61-62) ise Samsun'un ticaret merkezi olarak kullanıldığını göstermektedir. Buradan hareketle, Selçukluların Sinop ve Samsun bölgelerini askerî ve ekonomik olmak üzere iki farklı işlevde kullandıklarını söylenebilir.

Nitekim XII. yüzyılda Sivas kentinde yerleşmiş Cenevizli noterlerin Karadeniz ötesindeki Kırım bölgesine seyahat etmek için Fatsa limanını kullandıklarına (Braitano 1929: 159) ya da XIV. yüzyılda Samsun kentinin her biri birbirinden bir ok atımı uzakta konumlanmış ve çevresi surlarla çevrilmiş, etnik/dini yönlerden birbirinden farklı Türk Samsun, İtalyan Simisso ve Rûm Amisos olmak üzere tümü milletlerarası ticaret işlevine sahip üç farklı yerleşmeden oluştuğuna ilişkin kayıtlar bu olguyu doğrulamaktadır (Bryer 1986: 275-276, De Clavijo 1993: 67).

5.5. Güney ya da Sol Kol ve Kuzey ya da Sağ Kol Uc Eyaletleri

Anadolu'da Selçuklu savunma sisteminin temelini oluşturan Kuzey ve Güney Uc eyaletleri yöneticilerinin gerçekleştirdiği anıtsal-kamusal hizmet yapıları faaliyetleri, söz konusu eyaletlerin idarî etki alanları ya da sınırları açısından değerlendirilirse; I. Alâaddin Keykubad döneminde Emir Seyfeddin Kızıl Bey yönetimindeki Güney Uc Eyaleti idarî sınırlarının Ankara merkez olmak üzere Sakarya havzasında Sivrihisar ve Hamam Karahisar yörelerine dek uzandığı (Özalp 1960: 66-82, İter 1980: 32-39, Sarar 1989: 41-50, Keskin 2001: 145-146), İlhanlı döneminde ise Sahip Ata Oğulları yönetimine geçen eyaletin Karahisar-ı Sahip merkez olmak üzere Sandıklı, Bolvadin, İshaklı, Akşehir yörelerine kadar yayıldığı ve bir dönem Honaz-Tunguzlu Eyaleti ile birleştiği anlaşılmaktadır (Uzunçarşılı 1929: 4-52, Ferit-Mesut 1934: 87-99, Crane 1993: 22-23,36-38, Köprülü 1999: 77).

İdarî örgütlenmesi Sultan I. Mesud dönemine tarihlenen Kuzey Uc Eyaleti'nde Simre adı verilen askerî-idarî merkez işlevindeki bir kentin kurulduğuna ilişkin kayıtlar (Müneccimbaşı 1935: 14, Müneccimbaşı 2001: 17-18, Nur 1994: 50, Turan 1971: 195), Kuzey Uc Eyaleti'nin Selçuklu döneminde askerî-stratejik potansiyele sahip olduğunu düşündürmektedir.

Dönemin tarihi kaynakları idare sistemi açısından irdelenirse; Kastamonu, Çankırı ve Ankara yörelerini kapsadığı anlaşılan Kuzey Uc Eyaleti'nin I. Mesud döneminde (1116-1155) melik Şahinşah ve takiben II. Kılıç Aslan döneminde (1155-1192) melik Muhiddin Mesud yönetiminde özerk statülü bir idarî birim ya da eyalet olarak yönetildiği anlaşılmaktadır. Ancak daha önce açıklanan Sultan I. Alâaddin Keykubad dönemi ile başlayan merkezileşme sürecinde Kastamonu merkezli Kuzey Uc Eyaleti, Sinop merkezli askerî işleve sahip Sahil Komutanlık Bölgesi'ni de kapsayacak biçimde genişleyerek, Emir Hüsameddin Çoban Bey yönetiminde doğrudan merkeze bağlı bir idarî birim statüsüne getirilmiştir (Ibn Bibi 1996: I/13, Urfalı Mateos 1962: 312-313, Kinnamos 2001: 145, Khoniates 1995: 79-80, Cahen 1971: 146, Turan 1989: 1-6).

Selçuklu dönemi anıtsal yapı kitabelerinden (Oral 1956: 385-410, Cahen 1971: 152, Crane 1993: 45-46); İlhanlı egemenlik döneminde Pervane Muineddin Süleyman'a iktâ edildiği anlaşılan Kuzey Uc Eyaleti idarî birim sınırlarının Sinop, Kastamonu, Boyabat, Durağan, Bafra, Osmancık, Amasya, Tokat yörelerine dek uzandığı düşünülebilir (Şekil 5).

5.6. Güney ya da Kuzey Sahilleri Komutanlıkları ya da Eyaletleri

Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev, I. İzzeddin Keykavus ve I. Alâaddin Keykubad dönemlerinde subaşı Mübarezzeddin Ertokuş (1221-1257), İlhanlı egemenlik döneminde ise Melikü'l Sevâhil Bahaeddin Mehmed (1257-1276) ve Bedreddin Ömer Bey (1277-1281) tarafından yönetildiği anlaşılan Güney Sahilleri Komutanlığı idarî birimi Antalya merkez olmak üzere kurulmuştur (Şekil 5).

Selçuklu döneminde Antalya subaşısı olduğu belirlenen Emir Mübarezzeddin Ertokuş ya da Emirü'l Sevâhil Bedreddin Ömer tarafından yaptırılan/tamir ettirilen cami ve medrese gibi kamusal yapı faaliyetleri Güney Sahilleri Eyaleti idarî yetki/denetim alanı, tanımlanması açısından değerlendirilirse; Antalya merkezli eyaletin olası idarî sınırlarının; doğuda Kamerüddin Eyaleti ve kuzeyde Anadolu ya da Rûm Eyaleti ile batıda Tunguzlu-Honaz Uc Eyaleti sınırlarındaki Isparta, Gelendost, Eğirdir, Uluborlu, Şarki Karaağaç ve Atabey yörelerine dek uzandığı söylenebilir (Aksarayî 1943: 162, Aksarayî 2000: 95, Konyalı 1946: 297-306, Turan 1947: 415-429, Erdem 1934: 44-48, Erten 1940: 70, Köseoğlu 1935: 174-178, Köseoğlu 1936: 334-336, Köseoğlu 1937: 474-478, Aslanapa 1956-1957: 97-111, Demirdal 1968: 86-91, Baykara 1985: 49-60, Baykara 1989: 39-41, Baykara 1998: 132-137, Cahen 2001: 153, Uzunçarşılı 1929: 221-224, 234-238, Seyirci 1986: 7-10, Crane 1993: 32-33, 44-45).

Sinop merkezli Kuzey Sahilleri Komutanlığı olarak adlandırılan idarî birimin ise yukarıda Uc eyaletleri bölümünde açıklandığı üzere, Selçuklu döneminde müstakil bir idarî birim olmaktan çok emir Hüsameddin Çoban yönetiminde Kastamonu merkezli Kuzey Uc Eyaleti bünyesinde değerlendirildiği ve sadece askerî fetihler amacıyla kullanıldığı düşünülmektedir.

5.7. Saltuk İli ya da Erzincan Melikliği

Saltuk İli ya da Erzincan Melikliği veya Eyaleti (Beygu 1936: 41-42, Sümer 1971: 391-433, Sümer 1990: 22-43, Turan 1993: 31-34); Sultan II. Rükneddin Süleyman Şah (1196-1204) döneminde, Saltuk Oğulları egemenliğinden fethedilen Erzurum merkez olmak üzere Pasinler, Hasan Kale, Bayburt, İspir ve Oltu yörelerini kapsayan, kuzeyde Trabzon Rûm İmparatorluğu, doğuda Gürcü Krallığı ve batıda Danişmendiye Eyaleti sınırlarına dek uzanan idarî birimdir (Şekil 5 ve Şekil 6).

Saltuk İli idarî birimi Selçuklu idare sistemi açısından değerlendirilirse, dönemin tarihi kayıtlarından eski Saltuklu egemenlik bölgesi olmasına atfen Saltuk İli olarak adlandırılan eyaletin, Sultan II. Rükneddin Süleymanşah tarafından özerk meliklik statüsünde kardeşi Elbistan meliki Mugiseddin Tuğrulşah'ın yönetimine bırakıldığı ve I. Alâaddin Keykubad dönemine dek özerk meliklik statüsünde yönetildiği anlaşılmaktadır (İbn Bibi 1941: 38-41, İbn Bibi 1996: I/93, Turan 1993: 21-25).

Saltuk İli, Sultan I. Alâaddin Keykubad döneminde Mengücek-Oğulları egemenliğinden fethedilen Erzincan ve Karahisar-ı Şarki yörelerini kapsayan toprakların bağlanması ile Erzincan merkez olmak üzere yeniden örgütlenmiş ve Erzincan Melikliği adı altında merkeze bağlı otonomi olarak melik Gıyaseddin Keyhüsrev emrine bırakılmıştır. (İbn Bibi 1941: 135-141, İbn Bibi 1996: I/364-371). Ancak Erzincan melikliği, dönemin askerî-siyasal-stratejik politikaları gereğince kısa bir süre için geçici nitelikli askerî iktâ statüsünde Selçuklu yönetimince koruma altına alınan Harezm beylerinden Kayır Han yönetimine verilmiştir (İbn Bibi 1941: 141,173, İbn Bibi 1996: I/371-373,433-434).

5.8. Maraş Uc Eyaleti

Selçuklu dönemine ilişkin vakâyî-nâmelerden (Yinanç 1341: 346-347, Turan 1971: 311/dipnot:100, Müneccimbaşı 1935: 39, Müneccimbaşı 2001: 42, İbn Bibi 1941: 76, İbn Bibi 1996: I/133, 204-205, Crane 1993: 47, Gökhan 2001: 335-345), Sultan I. Kılıç Aslan döneminde Emir Hüsameddin Hasan (1168-1185)'a iktâ edilen, Sultan I. İzzeddin Keykavus döneminde Emir Nasreddin Hasan (1185-1234) ve Sultan I. Alâaddin Keykubad döneminde de sırasıyla Emir Nasreddin Hasan'ın oğulları Muzafferüddin ve İmadeddin tarafından 1258 yılına dek yönetildiği anlaşılan Maraş Uc Eyaleti'nin, Kilikya Ermeni Krallığı sınırlarında askerî-stratejik işleve sahip işleve sahip bir idarî birim olarak kurulduğu söylenebilir (Şekil 5).

Nitekim döneme ilişkin vakâyî-nâmelerde, Sultan I. İzzeddin Keykavus döneminde Kilikya Ermeni Krallığı üzerine yapılan fetih organizasyonları merkezinin Maraş olduğuna ya da Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev'in ölümü sonrasında saltanata İzzeddin Keykavus'un çıkarılmasında Maraş Emiri Nasreddin Hasan'ın etkin olduğuna ilişkin kayıtlar, Maraş Uc Eyaleti'nin askerî-stratejik işlevini ve önemini göstermektedir (Müneccimbaşı 1935: 30, Müneccimbaşı 2001: 42, 50, İbn Bibi 1941: 49, İbn Bibi 1996:I/133).

Döneme ilişkin vakâyî-nâmeler ve kitabeler irdelenirse, Maraş Uc Eyaleti idarî sınırlarının Maraş merkez olmak üzere Keysun, Behesni/Besni, Raban/Araban, Merzuban ve Tel Beşir yörelerine dek uzandığı söylenebilir (Müneccimbaşı 1935: 16, 55, İbn Bibi 1941: 76-77, İbn Bibi 1996: I/205, 213, Crane 1993: 47).

5.9. Uluborlu Melikliği ya da Tunguzlu-Honaz Uc Eyaleti

Uluborlu Melikliği'nin varlığına ilişkin dönemin tarihi kayıtları irdelenirse (İbn Bibi 1941: 43, İbn Bibi 1996: I/110, Turan 1971: 281, Bayram 2002: 171), Uluborlu Melikliği'nin Sultan II. Kılıç Aslan döneminde Büyük Menderes Havzası ve Tunguzlu-Honaz yörelerini kapsayan Bizans-Selçuklu askerî-siyasal sınır bölgelerini denetlemek ve fetih organizasyonları düzenlemek üzere Uluborlu merkez olmak üzere kurulduğu ve yerel otonomi statüsünde melik Gıyaseddin Keyhüsrev yönetimine bırakıldığı anlaşılmaktadır. II. Kılıç Aslan dönemi sonunda saltanata geçen I. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde ise Tunguzlu ve Honaz kentlerinin fethi ile idarî sınırlarının

Büyük Menderes havzasını kapsayacak biçimde genişletilerek, Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Hristiyan-Bizans hanedanından gelen kayınpederi Manuel Mavrozomes'e iktâ edilmiştir (Şekil 5).

Uluborlu Melikliği, Tunguzlu-Honaz yörelerinin fethi ile Ege sahillerindeki İzmir/Smyrna ve Efes/Ephesus'dan başlayarak Büyük Menderes Havzası ve Lycos/Çürük Su Vadisi yoluyla Selçuklu başkenti Konya ve dönemin ticaret limanı işlevindeki Antalya'ya uzanan ulaşım kanallarının denetimi açısından askerî-stratejik konuma sahip Honaz merkez olmak üzere Tunguzlu-Honaz Uc Eyaleti olarak yeniden organize edilmiştir (Baykara 1979: 207-211, Baykara 1997: 77-79).

Konya ve Sinop kaleleri kitabelerinden I. İzzeddin Keykavus ve I. Alâaddin Keykubad dönemlerinde Tunguzlu-Honaz Uc Eyaleti'nin Atabey Esededdin Ayas tarafından yönetildiği, Antalya kalesi ile Tunguzlu'daki imaret (vakıf-han) ve çeşme kitabeleri ile Akhan ve Çardak yakınlarındaki kervansaray kitabelerinden ise II. Gıyaseddin Keyhüsrev ve II. İzzeddin Keykavus dönemlerinde (1237-1253) Emir Seyfeddin Karasungur'un idaresine bırakıldığı anlaşılmaktadır (Önder 1967: 153-154, De Planhol 1969: 409, Sönmez 2000: 169-177, Ülkütaşır 1949: 112-151, Ülkütaşır 1971: 815-816, Uzunçarşılı 1929: 191-197, Uğur-Koman 1940: 67-68, Akça 1937: 51-71, Akça 1945: 20-26, Crane 1993: 30-31).

Tunguzlu-Honaz Uc Eyaleti; İlhanlı egemenlik döneminde Selçuklu merkezi idare mekanizmasının ortadan kalkmasına dayalı olarak Sahip Ata Oğulları yönetimine geçen Güney Uc Eyaleti'ne bağlanmış, kısa bir süre Tunguzlu-Honaz yöresinde yerleşmiş Uc Türkmenlerinin reisi Gazi Mehmed Bey tarafından bağımsız bir idarî birim olarak yönetilmiştir (Kaymaz 1970: 92-96, Köprülü 1999: 74,77, Bayram 2001: 155-169, Bayram 2002: 169-175, Uzunçarşılı 1929: 4-52, Ferit-Mesut 1934: 87-99, Crane 1993: 22-23,36-38).

Yukarıda açıklanan tarihsel kayıtlar mekânsal boyutta değerlendirilirse, Tunguzlu-Honaz Uc Eyaleti idarî sınırlarının yukarıda belirtilen Selçuklu yöneticilerinin imar faaliyetleri kapsamında Çardak ve Dinar yörelerine dek uzandığı düşünülebilir.

6. Sonuç

Sonuca dair bir değerlendirme yapılmadan önce şu noktanın hatırlatılması yerinde olacaktır. Bu araştırmada kurgulanan metodoloji gereğince, Anadolu Selçuklu dönemine ilişkin vakâyî-nâme, seyahât-nâme, vakfiye ve kitabe gibi özgün tarihi kaynaklardan ve Selçuklu döneminde unvan verilen kent listelerinden varlığı belirlenebilen (olası) idarî birimler ele alınmıştır. Dolayısıyla araştırmanın kaynak kullanımı ve metodolojisi açısından ele alınan ve irdelenen idarî birimler dışında, başka idarî birimler ya da alt kademe idarî yapılanmaların da varolabileceği unutulmamalıdır.

6.1. Tarihi Topografya ve İdarî Coğrafya Mirası Açısından

Anadolu'nun Selçuklu dönemi idarî birimleri, Selçuklu öncesi Roma-Bizans ve Anadolu Selçuklu Devleti'nin fiilen ortadan kalkması sonrasında kurulan Türk siyasal-yönetimsel örgütlenmeleri, Türk Beylikleri, açısından irdelenirse (Şekil 2, Şekil 3, Şekil 5 ve Şekil 8); tarihi topografya ve idarî coğrafya açısından dağ kitleleri, vadi zincirleri ve kıyı alanları olmak üzere birbirinden farklı birimlerden oluşan Anadolu'nun kendine özgü coğrafi koşullarının; Roma ve Bizans dönemi idarî coğrafyasını biçimlendirdiği gibi Selçuklu dönemi idarî coğrafyasının altyapısını oluşturan idarî birimlerin sınırlarını da belirlediği ve Selçuklu sonrasında Osmanlı idarî birimlerini de biçimlendirdiği söylenebilir (Şekil 7).

Başka bir ifadeyle, Roma-Bizans dönemi idarî birim sınırlarının Selçuklu dönemi idarî birimlerinin altyapısını oluşturduğu ve Selçuklu dönemi idarî birimlerinin de Selçuklu dönemi sonunda ortaya çıkan Anadolu Türk beyliklerinin potansiyel egemenlik alanlarını karşıladığı ve tarihsel süreçte süreklilik gösterdiği söylenebilir.

Bu noktada Selçuklu idarî birimlerinin (olası) sınırları, Anadolu'nun Selçuklu öncesi idarî coğrafyası ve Anadolu'nun tarihi topografyası açısından değerlendirilirse;

- Konya ve yakın çevresini kapsayan Bizans dönemi Anatolikon Theması askerî-idarî birimini karşılayan Rûm ya da Anadolu Eyaleti (Şekil 3 ve Şekil 5),

- Kızılırmak-Delice ve Yeşilirmak-Kelkit havzaları ile Kapadokya vadisindeki Kayseri, Sivas, Tokat, Çorum, Amasya, Zile, Artuk-abâd, Kaz-abâd, Niksar ve Koyulhisar kentlerini kapsayan Bizans dönemi Armeniakon Theması sınırlarını karşılayan Danişmend İli ya da Danişmendîye Eyaleti (Şekil 3 ve Şekil 5),

- Sinop-Samsun-Giresun boyunca uzanan Karadeniz sahillerindeki Hıristiyan Çan ulusundan fethedilen dağlık bölgeyi kapsayan Cânit ya da Cânîk Eyaleti,

- Kilikya Ermeni Krallığı'ndan fethedilen Roma ve Bizans döneminde Ereğli, Ermenek, Larende, Mut, Gülnar ve Silifke yörelerini kapsayan dağlık Roma-Bizans dönemi Isauria ya da Cilicia Tracheia (Dağlık Kilikya) Theması topraklarından oluşan Kamerüddin İli gibi Anadolu coğrafyasının tarihi topografyasının Selçuklu öncesi Roma-Bizans dönemi idarî coğrafyasını biçimlendirdiği gibi Selçuklu dönemi idarî coğrafyasını da biçimlendirdiğini göstermektedir (Aksarayî 2000: 46, İbn Bibi 1943: 43, İbn Bibi 1996: II/202, Anonim Selçuk-Nâme 1952: 41, Müneccimbaşı 2001: 49, Darkot 1961:35-46, Darkot 1966: 31-41, Tekindağ 1964: 81, Kaymaz 1970: 99, Tunçdilek 1986: 43-69, Turan 1988: 164-165, Akdağ 1995: 69).

Buradan hareketle Selçuklu döneminde Anadolu'nun idarî coğrafyasını ya da Selçuklu idarî birimlerini biçimlendiren değişkenler sıralanırsa;

a. platolar, dağ kitleleri, vadiler ve kıyı alanları olmak üzere birbirinden bağımsız birimlerden oluşan Anadolu'nun kendine özgü coğrafi koşulları,

b. Anadolu'nun Roma-Bizans egemenliğinden devralınan idarî coğrafyası (Roma dönemi eyalet sistemi ve Bizans thema organizasyonları gibi),

c. Orta Asya ve İran Türk devlet geleneğinden Anadolu coğrafyasına taşınan ya da aktarılan ülüş sistemi ya da iktâ uygulaması gibi toprak kullanım ve yönetim politikaları mirası,

d. Anadolu'nun askerî-siyasal koşulları, ulaşım-iletişim sistemi ve ekonomik potansiyelleri olarak sayılabilir.

6.2. İdarî Örgütlenme ve Kademelenme Açısından

Anadolu'da Selçuklu dönemi idarî coğrafyasını oluşturan idarî birim ya da eyaletler Selçuklu idarî örgütlenme biçimi ya da devlet yapısındaki kademelenme açısından irdelenirse:

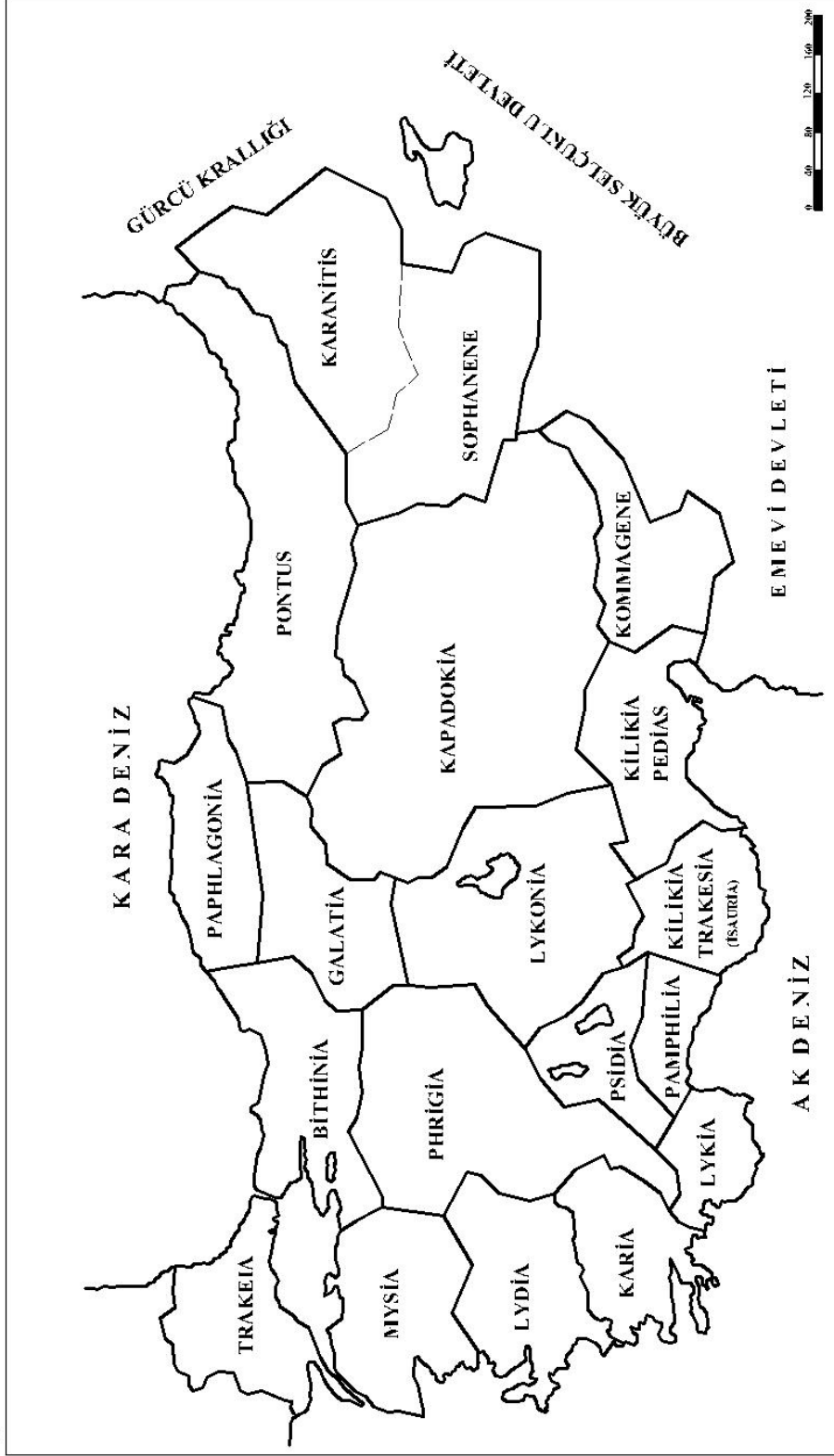
- doğrudan merkezi idareye ya da Sultan'a bağlı subaşı/şâhne adı verilen askerî/sivil valiler yönetimindeki eyaletler,

- Selçuklu sultanları tarafından fethedilen ya da egemenlik altına alınan komşu ülke yöneticilerine ya da askerî hizmetler karşılığında ve sadece mülk gelirlerini kapsayan nitelikte sahip/emir/bey gibi yüksek devlet yöneticilerine verilen geniş iktâlar biçimindeki eyaletler,

- Selçuklu hanedan üyeleri ya da akrabalarının yönetimine bırakılmış, kuruluş dönemlerinde özerk ya da muhtar statüde yönetilmekle birlikte, sonraki dönemlerde doğrudan Sultan'a bağlı olarak yönetildiği anlaşılan melikler emrindeki eyaletler (ya da meliklik merkezleri),

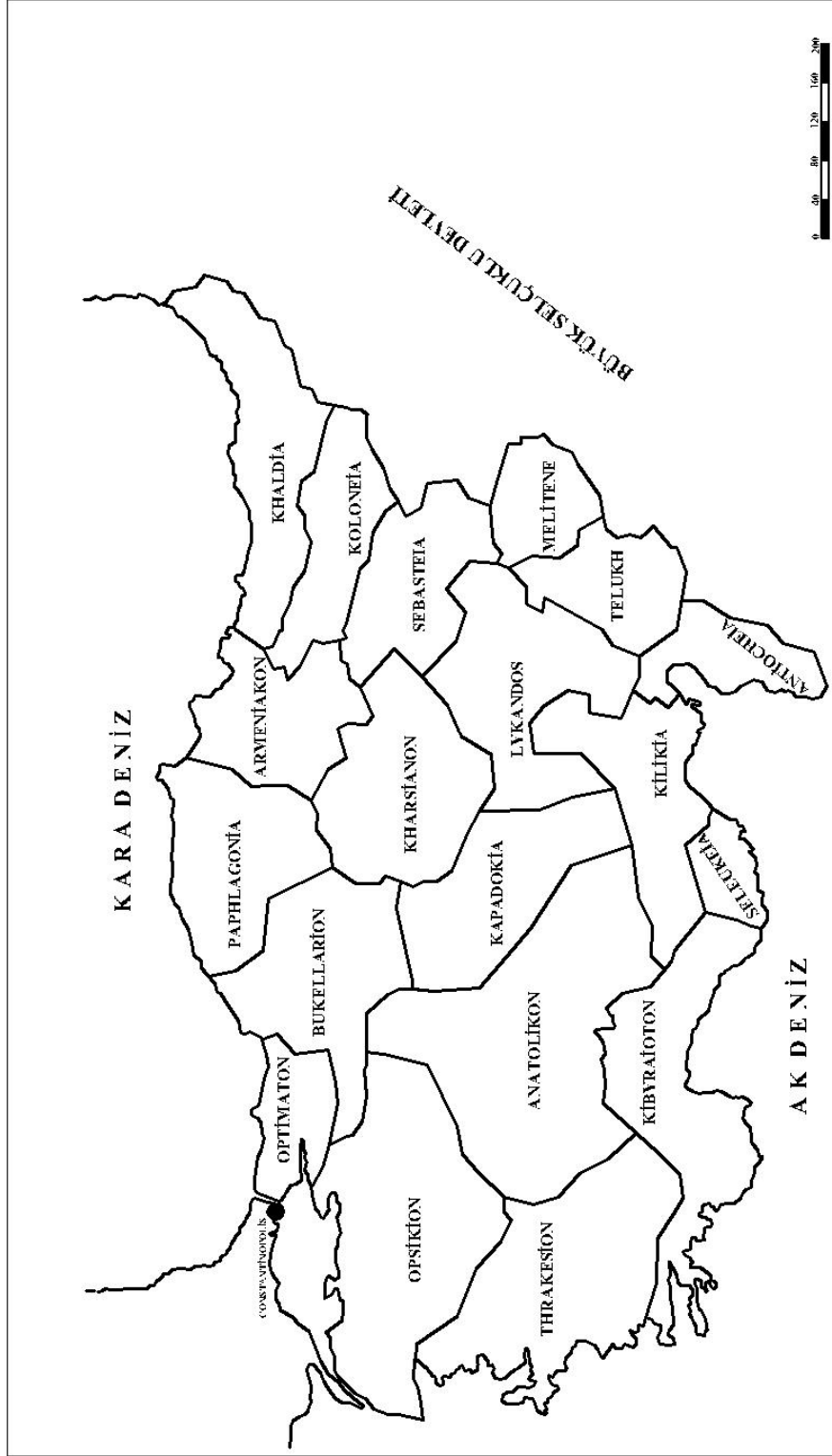
- Askerî-siyasal-stratejik koşullara dayalı olarak örgütlenmiş beylerbeyi ya da *melikü'l ümera* adı verilen askeri komutanlar emrinde doğrudan merkeze bağlı olarak yönetilen ve Hıristiyan devletlerle siyasal-askeri sınırları oluşturan Uc eyaletleri olmak üzere idarî kademelenme göstermektedir.

Şekil 2. ANADOLU'DA ROMA İMPARATORLUK DÖNEMİ İDARİ BİRİMLERİ

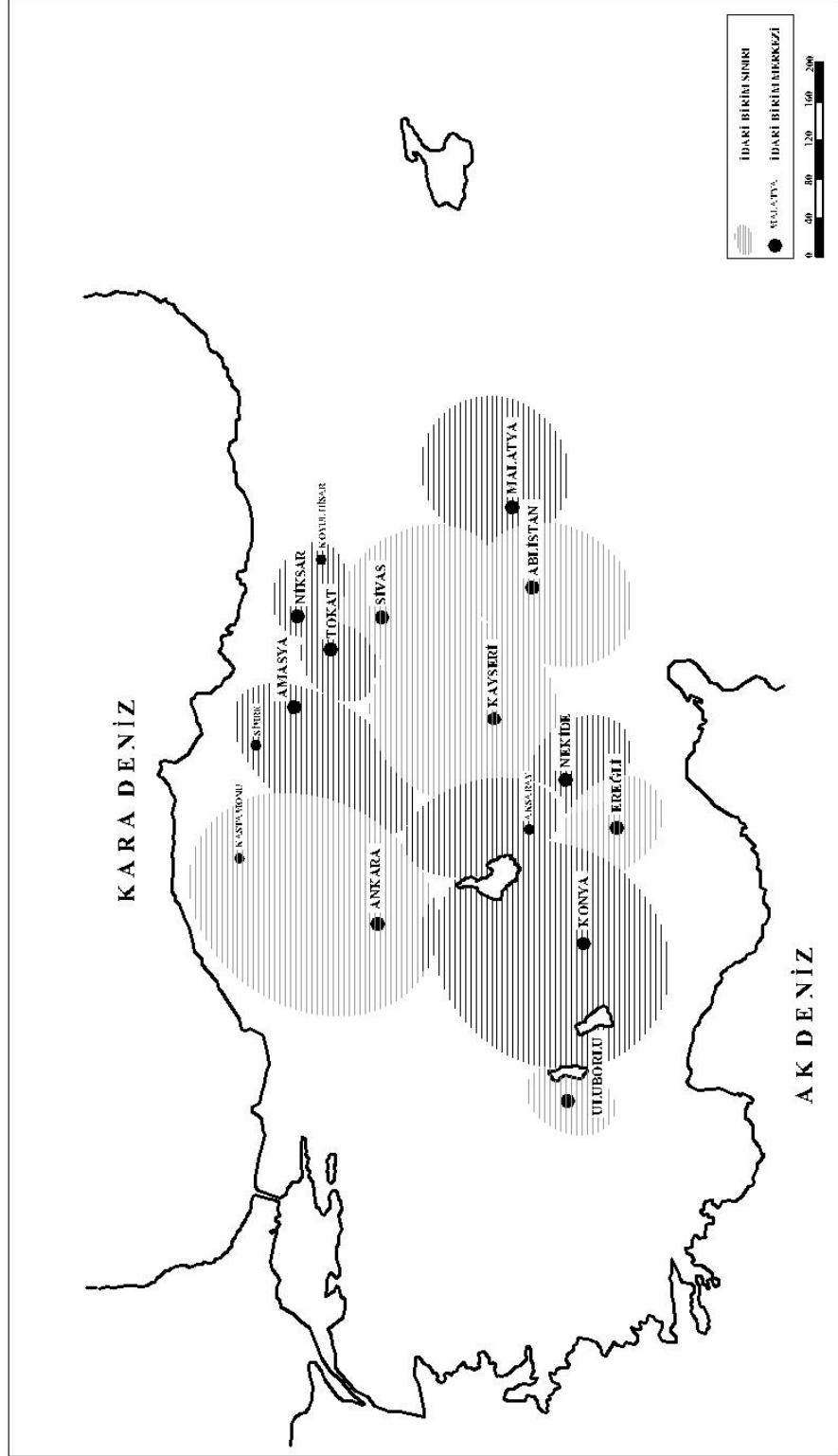
Bu harita RAMSAY (1960), DARKOT (1961) ve SEVIN (2001) kullanılarak hazırlanmıştır. (Özcan 2005)

Şekil 3. ANADOLU'DA DOĞU ROMA/BİZANS DÖNEMİ İDARİ BİRİMLERİ (XI. YÜZYIL)

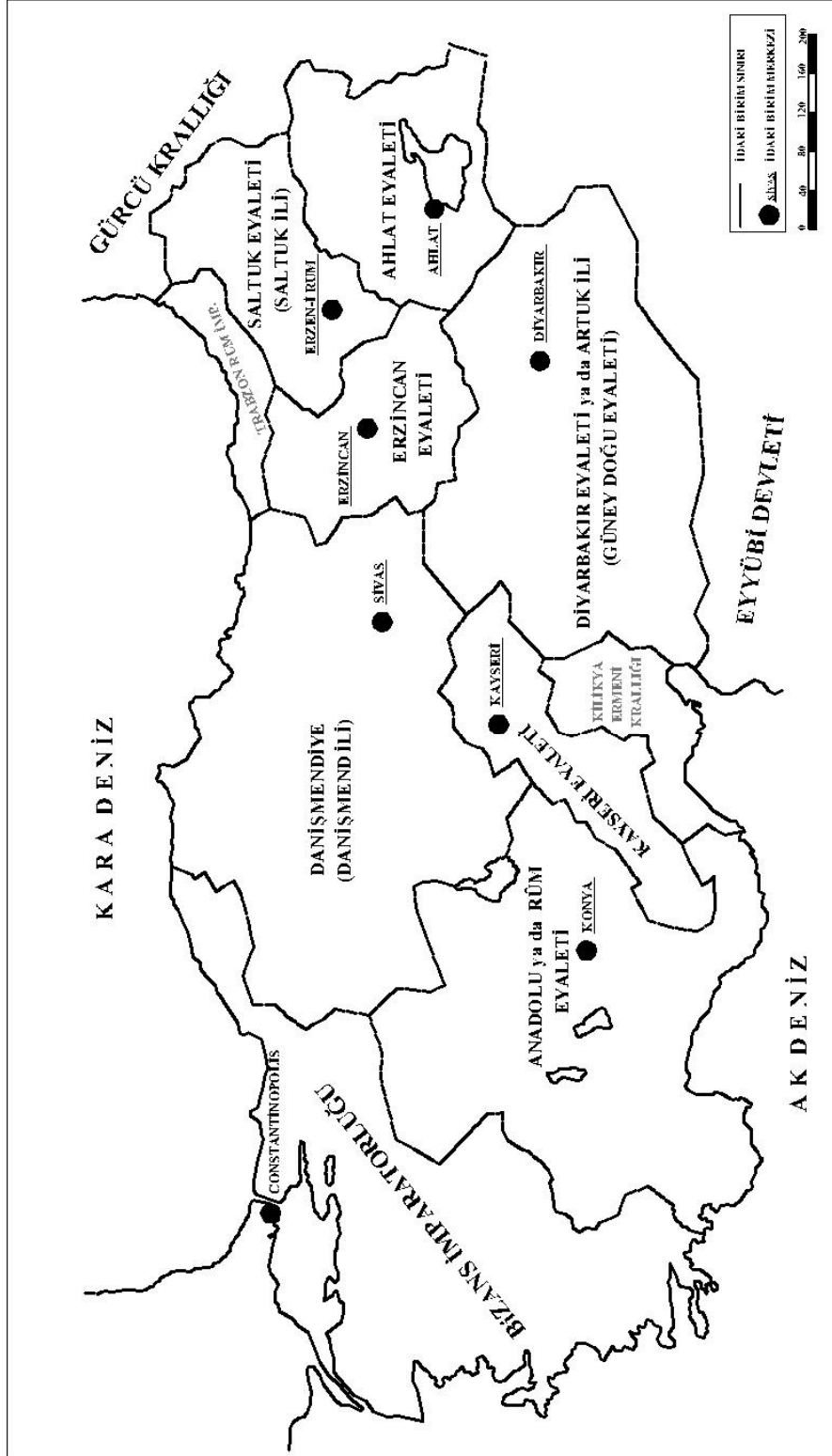
Bu harita RAMİSA Y (1960), HONINGMAN (1970) ve OSTROGORSKY (1995) kullanılarak hazırlanmıştır. (Özcan 2006).

Harita 4. ANADOLU'DA SELÇUKLU DÖNEMİ İDARİ BİRİMLER / MİLKİKLİK MERKEZLERİ (1180-1)

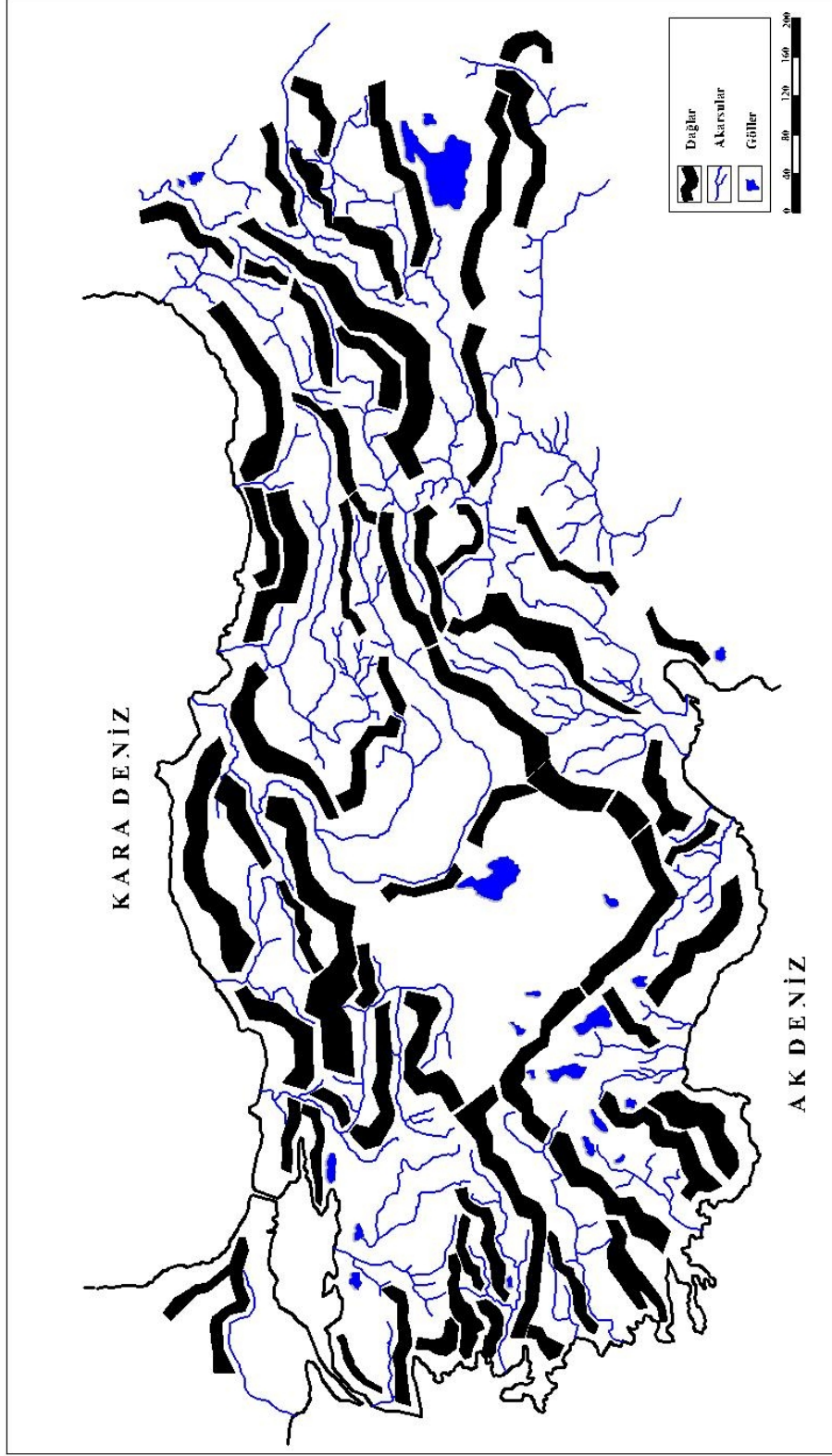
Bu harita İBN BİBİ (1941), İBN BİBİ (1996), AKSARAYI (1943), AKSARAYI (2000)'deki yazılı verilerin harita üzerine aktarılması ile oluşturulmuştur. (Özcan 2005).

Şekil 6. ANADOLU'DA İLHANLI DÖNEMİ SELÇUKLU İDARİ BİRİMLERİ (1243-1277)

Bu harita: İBN BİBİ (1996), İBN BİBİ (1941), AKSARAYI (1943), AKSARAYI (2000), MÜNİCCİYİBAŞI (2001) kullanılarak hazırlanmıştır. (Özcan 2006).

Şekil 7. ANADOLU'NUN TARİHİ TOPOGRAFYASI

Referanslar

- Akça, F. Akçakoca (1937) *Laodikya (Laodiceia): Yunanlılardan Selçukluların İnkırazına Kadar*, Salih Kitapçioğlu Basımevi, Denizli.
- Akça, F. Akçakoca (1945) *Küçük Denizli Tarihi; Yunanlılardan, Osmanlılara (1434 M.-832 H.) Kadar*, Salih Kitapçioğlu Basımevi, Denizli.
- Akdağ, Mustafa (1995) *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, I, Cem Yayınları, İstanbul.
- Aksarayı (1943) *Anadolu Selçuki Devletleri Tarihi*, M. Nuri Gençosman (çev.), Recep Ulusoglu Yayınevi, Ankara.
- Aksarayı (2000) *Müsâmeretü'l Ahbar*, Mürsel Öztürk (çev.), TTK Yayınları, Ankara.
- Anonim Selçuk-Nâme (1952) *Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III*, Feridun Nafiz Uzluk (çev.), Uzluk Yayınları, Ankara.
- Artuk, İbrahim (1960) "Abbasi, Selçuk, Artuk ve Burcu Memluklarına ait nadir sikkelerden birkaçı", *V. Türk Tarih Kongresi (12-17 Nisan 1956)*, 216-225.
- Artuk, İbrahim (1980) "Alâaddin Keykubad'ın meliklik devri sikkeleri", *TTK Belleteni*, XLIV, 174, 265-270.
- Artuk, İbrahim-Artuk, Cevriye (1986) "Ortaçağda bazı Anadolu şehirlerine verilen unvanlar", *Türk Kültürü Araştırmaları*, XXIV/2, 65-69.
- Aslanapa, Oktay (1956-1957) "Selçuk devlet adamı Mübarezeddin Ertokuş tarafından yaptırılan abideler", *İ.Ü. İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, II, 1, 97-111.
- Âşıkpaşaoğlu (1970) *Aşıkpaşaoğlu Tarihi (Tevârih-i Al-i Osman)*, Nihal Atsız (çev.), 1001 Temel Eser, MEB Yayınları, Ankara.
- Ateş, Toktamış (1982) *Osmanlı Toplumunun Siyasal Yapısı (Kuruluş Dönemi)*, Say Yayınları, İstanbul.
- Baykara, Tuncer (1979) "Honaz şehri ve Selçuklu devrindeki önemi", *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, VII, 3-4, 207-211.
- Baykara, Tuncer (1985) "Türkiye Selçuklularında idari birim ve bununla ilgili meseleler", *Vakıflar Dergisi*, XIX, 49-60.
- Baykara, Tuncer (1989) "Selçuklular devrinde Antalya'nın idari durumu", *3. Antalya Selçuklu Semineri (10-11 Şubat 1989)*, 39-41.
- Baykara, Tuncer (1997) *I. Gıyâseddin Keyhüsrev (1164-1211); Gazi Şehit*, TTK Yayınları, Ankara.
- Baykara, Tuncer (1998) "Selçuklular devrinde Antalya'nın idari durumu", *5. Antalya Selçuklu Semineri*, 132-137.
- Baykara, Tuncer (2000) *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş; I-Anadolu'nun İdari Taksimatı*, Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, İstanbul.
- Bayram, Mikail (1987) "Selçuklular zamanında Tokat yöresinde ilmi ve fikri faaliyetler", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1986)*, 30-36.
- Bayram, Mikail (1994) "Selçuklular zamanında Anadolu'da bazı yöreler arasındaki farklı kültürel yapılanma ve siyasi boyutları", *S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 79-92.
- Bayram, Mikail (2001) "Uc Beyi Mehmed Bey Kimdir?", *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi (11-13 Ekim 2000)*, I, 155-169.
- Bayram, Mikail (2002) "Türkiye Selçuklularında devlet yapısının şekillenmesi", *Türkler*, 7, 169-175.
- Behçet, Mehmet (1930) "Sinop kitabeleri-1", *Türk Tarih Encümeni Dergisi*, 4, 43-49.
- Beygu, Abdürrahim Şerif (1936) *Erzurum; Tarihi, Anıları, Kitabeleri*, Bozkurt Basımevi, İstanbul.
- Bratianu, G. I. (1929) *Recherches Sur Le Commerce Genoıs Dans La Mer Noire Au XIII. Siecle*, Libraire Orientaliste, Paul Geuthner, Paris.
- Bryer, Anthony (1986) "Structure of the late Byzantine town; diokismos and the mesoi", *Continuity and Change in the Byzantine and Early Ottoman Society*, A. Bryer-Heath Lowry (ed.), University of Birmingham&DOP Press, Birmingham, 263-279.
- Cahen, Claude (1955-1956) "Selçuki devletleri feodal devletler midir?", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, XVII, 1-4, 348-358.
- Cahen, Claude (1962) "The Turks in Iran and Anatolia before the Mongol invansion", *A History of The Crusades-The Later Crusades (1189-1311)*, Kenneth M. Setton (ed.), University of Pennsylvania Press, II, XIX, 661-692.
- Cahen, Claude (1968) "Ibn Sa'id sur L'Asie Mineure Seldjuqide", *A.Ü. DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, IV, 10-11, 41-50.
- Cahen, Claude (1971) "Questions d'histoire de la province de Kastamonu au XIIIe siecle", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, III, 146-158.
- Cahen, Claude (1986) "İktâ" maddesi, *The Encyclopaedia of Islam*, V, 1088-1091.
- Cahen, Claude (1987) "Türklerin Anadolu'ya ilk girişi (XI. yüzyılın ilk yarısı)", Yaşar Yücel-Bahaeddin Yediyıldız (çev.), *TTK Belleteni*, LI, 201, 1375-1431.
- Cahen, Claude (1994) *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, Yıldız Moran (çev.), E Yayınları, İstanbul.
- Cahen, Claude (2001) *The Formation of Turkey; The Seljukid Sultanate of Rum: eleventh to fourteenth century*, P. M. HOLT (ed.), Pearson Education Limited Press, London.
- Cenâbî (2000) "Cenâbî'ye göre Anadolu Selçukluları", Muharrem Kesik (çev.), *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 36, 213-259.
- Ceylan, Oğuz (1988) *Sur ve Kaleleri ile Tarihte Sivas*, C.Ü. Yayınları, Sivas.
- Crane, Howard (1993) "Notes on Saldjuq architectural patronage in thirteenth century Anatolia", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, XXXVI, 1-57.
- Darkot, Besim (1961) "Türkiye'nin idari coğrafyası üzerinde düşünceler", *İ.Ü. Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, 12, 35-46.
- Darkot, Besim (1966) "Türkiye'de coğrafi bölgelerin teşkilinde kriterlerin araştırılması", *Şehircilik Konferansları (1963-1964 Yaz Yarıyılı)*, 31-41.

- De Clavijo, Ruy Gonzales (1993) *Anadolu, Orta Asya ve Timur: Timur Nezdinde Gönderilen İspanyol Sefiri Clavijo'nun Seyahat ve Sefaret İzlenimleri*, Ömer Rıza Doğrul (çev.), Ses Yayınları, İstanbul.
- De Planhol, Xavier (1969) "Le cadre géographique: le pays de Laodicée-Denizli (De Laodicée A Denizli), *Laodicée Du Lycos : Le Nymphée, Campagnes (1961-1963)*, Jean Des Gagniers-Pierre Devambes-Lilly Kahil-René Ginouves (ed.), 6, 391-413, Les Presses De L'Université, Québec.
- Demirdal, Sait (1968) *Bütünüyle Uluborlu; Monografi*, Karadeniz Yayınları, İstanbul.
- Doğan, D. Mehmet (1998) *Tarih ve Toplum; Toplum Yapımızın Tarihi Oluşumu*, İz Yayınları, İstanbul.
- Duran, Remzi (2001) *Selçuklu Devri Konya Yapı Kitabeleri (İnşa ve Tamir)*, TTK Yayınları, Ankara.
- Ebü'l Ferec-Ibnü'l İbri (1941) *Tarihi Muhtasarüddüvel*, Şerafeddin Yaltkaya (çev.), Maarif Yayınları, İstanbul.
- Erdem, İlhan (2003) "Türkiye Selçuklu-İlhanlı iktisadi, ticari ilişkileri ve sonuçları", *A.Ü. DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXI, 33, 49-67.
- Erdem, Tahir (1934) "Atabey medresesi", *Ün Dergisi*, 1, 3, 44-48.
- Erdem, Tahir (1935) "Yenişar", *Ün Dergisi*, 2, 18, 254-256.
- Erten, Süleyman Fikri (1940) *Antalya Vilayeti Tarihi*, Tan Matbaacılık, İstanbul.
- Erzi, Adnan Sadık (1950) "Türkiye kütüphanelerinden notlar ve vesikalar", *TTK Belleteni*, XIV, 53, 85-100.
- Ferit, M.-Mesut, M. (1934) *Selçuk Veziri Sahip Ata ve Oğullarının Hayat ve Eserleri*, Konya Halkevi Yayınları, İstanbul.
- Gordlevski, Vladimir (1988) *Anadolu Selçuklu Devleti*, Azer Yaran (çev.), Onur Yayınları, Ankara.
- Göde, Kemal (1994) "Selçuklu Türkiye'si şehirlerinin özellikleri", *III. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri (20-22 Mayıs 1993)*, 55-59.
- Gökhan, İlyas (2001) "Selçuklular zamanında Maraş Emiri Nusreddin Hasan Bey", *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi (11-13 Ekim 2000)*, 1, 335-345.
- Hinrichs, Cristoph (1991) "Anadolu Selçuklu paralarının üzerindeki resimler", Aydın Ayhan (çev.), *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, 57, 29-37.
- Hinz, Walther (1949) "Ortaçağ yakın şarkına ait vergi kitabeleri", Fikret Işıltan (çev.), *TTK Belleteni*, XII, 49, 771-793.
- Honigmann, Ernst (1970) *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, Fikret Işıltan (çev.), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Hüseynof, Rauf (1981) "XI-XII. yüzyılda Önasya'da askeri-feodalite müessesesi-uclar", *VIII. Türk Tarih Kongresi (11-15 Ekim 1976)*, II, 725-740.
- Ibn Bibi (1941) *Anadolu Selçuki Devleti Tarihi (Farsça Muhtasar Selçuk-Nâme)*, M. Nuri Gençosman (çev.), Uzluk Basımevi, Ankara.
- Ibn Bibi (1996) *El Evamirü'l-Ala'ie Fil Umuri'l-Ala'ie (Selçuk Nâme)*, Mürsel Öztürk (çev.), I-II, TTK Yayınları, Ankara.
- İlter, Fügen (1980) "Sivrihisar yöresi araştırmaları", *Anadolu (Anatolia)*, XIX (1975-1976), 13-49.
- Jansky, Herbert (1950) "Selçuklu sultanlarından birinci Alâaddin Keykubad'ın emniyet politikası", *60. Doğum Yılı Münasebetiyle Zeki Velidi Togan'a Armağan*, 117-126.
- Kafesoğlu, İbrahim (1972) *Selçuklu Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Kaymaz, Nejat (1964) "Anadolu Selçuklularının inhitatında devlet mekanizmasının rolü-I", *A.Ü. DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, II, 2-3, 91-156.
- Kaymaz, Nejat (1967) "Anadolu Selçuklularının inhitatında devlet mekanizmasının rolü-II", *A.Ü. DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, III, 4-5, 23-61.
- Kaymaz, Nejat (1970) *Pervane Muineddin Süleyman*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- Kesik, Muharrem (2003) *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi; Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1155)*, TTK Yayınları, Ankara.
- Keskin, Orhan (2001) *Bütün Yönleriyle Sivrihisar*, Yazzevi İletişim Yayınları, İstanbul.
- Khoniates, Niketas (1995) *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, Fikret Işıltan (çev.), TTK Yayınları, Ankara.
- Kinnamos (2001) *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176)*, Işın Demirkent (çev.), TTK Yayınları, Ankara.
- Koca, Salim (1994) "Türkiye Selçuklu devleti hükümdarlarının aldıkları ve kullandıkları hakimiyet ve hükümdarlık sembolleri", *III. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri (20-22 Mayıs 1993)*, 149-161.
- Koca, Salim (1995) "Türkiye Selçuklu sultanı I. İzzeddin Keykavus'un aldığı ve kullandığı hakimiyet sembolleri", *TTK Belleteni*, LIX, 224, 55-74.
- Konyalı, İbrahim Hakkı (1945) *Nasreddin Hoca'nın Şehri Akşehir*, Numune Matbaası, İstanbul.
- Konyalı, İbrahim Hakkı (1946) *Alanya (Alâiyye)*, Ayaydın Basımevi, İstanbul.
- Köprülü, Mehmed Fuad (1331) "Selçukiler zamanında Anadolu'da Türk medeniyeti", *Milli Tettebular Dergisi*, II, 5, 193-232.
- Köprülü, Mehmed Fuad (1931) "Bizans müesseselerinin Osmanlı müesseselerine tesiri hakkında bazı mülâhazalar", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, 1, 165-313.
- Köprülü, Mehmed Fuad (1984) *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İş. Bşk. Yay., Ankara.
- Köprülü, Mehmed Fuad (1999) *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, TTK Yayınları, Ankara.
- Köseoğlu, Neşet (1935) "Uluborlu kitabeleri", *Ün Dergisi*, 2, 13, 174-178.
- Köseoğlu, Neşet (1936) "Şarki Karaağaç kitabeleri", *Ün Dergisi*, 2, 22-23-24, 324-336.
- Köseoğlu, Neşet (1937) "Eğirdir kitabeleri", *Ün Dergisi*, 3, 34, 474-478.
- Köymen, Mehmet Altay (1988) "Selçuklu hükümdarı büyük Alâaddin Keykubad ve Anadolu savunması", *TTK Belleteni*, LII, 205, 1539-1545.
- Köymen, Mehmet Altay (1988a) "Selçuklularda devlet", *TTK Belleteni*, LI, 201, 1359-1373.

- Köymen, Mehmet Altay (1990) "Selçuklularda devlet; tarihi ve siyasi bakımlardan", *TTK Belleteni*, LIV, 209, 403-415.
- Köymen, Mehmet Altay (1993), *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara.
- Kunter, Halim Baki (1942) "Kitabelerimiz", *Vakıflar Dergisi*, II, 431-456.
- Laurent, Joseph (1988) "Rum (Anadolu) Sultanlığının menşei ve Bizans", Yaşar Yücel (çev.), *TTK Belleteni*, LII, 202, 219-226.
- Le Strange (1926) "Anadolu'nun tarihi coğrafyası I", *Türk Yurdu*, XVIII, 2, 82-88.
- Levtchenko, Mitrofan Vasilévich (1979) *Bizans*, Erdoğan Berktaş (çev.), Milliyet Yayınları, İstanbul.
- Lindner, Rudi Paul (1988) "A silver age in Seljuk Anatolia", *Türk Nüsmatik Derneği'nin 25. Kuruluş Yılında İbrahim Artuk'a Armağan*, 267-274.
- Lloyd, Seton-Rice, D. Storm (1989) *Alanya (Alâyya)*, Nermin Sinemoğlu (çev.), TTK Yayınları, Ankara.
- Lütfi Paşa (2001) *Tevârih-i Âl-i Osman*, Kayhan ATİK (yay.), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Martin, Geoffrey J. (1959) "Political geography and geopolitics", *Journal of Geography*, 58, 441-444.
- Meinecke, Michael (1986) "Kubâdâb" maddesi, *The Encyclopedia of Islam*, V, 285-286.
- Merçil, Erdoğan (1997) *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara.
- Müneccimbaşı, Ahmed bin Lütfullah (1935) *Müneccimbaşıya göre: Anadolu Selçukileri*, Hasan Fehmi Turgal (çev.), Türkiye Yayınları, İstanbul.
- Müneccimbaşı, Ahmed bin Lütfullah (2001) *Camii'd-Düvel-Selçuklular Tarihi; Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, Ali Öngül (çev.), II, Akademi Yayınları, İzmir.
- Neşrî, Mehmed (1987) *Kitâb-ı Cihan-Nümâ (Neşrî Tarihi)*, Faik Reşit Unat-Mehmet Altay Köymen (çev.), TTK Yayınları, Ankara.
- Nur, Rıza (1994) "Selçuk hanedanı zamanında Türk uygarlığı", Yalım Toker-Hasan Tunkay (çev.), *Türk Tarihi*, Toker Yayınları, 3-4, 76-90.
- Oral, M. Zeki (1955) "Selçuk devri vesikalari; Sultan Hatun senedi", *TTK Belleteni*, 75, XIX, 385-394.
- Oral, M. Zeki (1956) "Durağan ve Bafra'da iki türbe", *TTK Belleteni*, XX, 79, 385-410.
- Ortaylı, İlber (2000) *Türkiye İdare Tarihine Giriş*, Turhan Yayınları, Ankara.
- Ostrogorsky, Georg (1995) *Bizans Devleti Tarihi*, Fikret İşıltan (çev.), TTK Yayınları, Ankara.
- Önder, Mehmet (1967) "Konya ka'lası ve figürlü eserleri", *VI. Türk Tarih Kongresi (20-26 Ekim 1961)*, 145-169.
- Özalp, Tahsin (1960) *Sivrihisar Tarihi*, Tam İş Matbaası, Eskişehir.
- Özcan, Koray (2005) *Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yerleşme Sistemi ve Kent Modelleri*, Basılmamış Doktora Tezi, SÜ. FEB Enstitüsü, Konya.
- Özçağlar, Ali (1997) Türkiye'nin idari coğrafyası bakımından köy, bucak, ilçe, il ve belde kavramları üzerine düşünceler, *Türk Kültürü Araştırmaları*, XXXIII, 1-2, 195-213.
- Özergin, M. Kemal (1971) "Türkiye kitabeleri", *Sanat Tarihi Yıllığı*, IV, 61-72.
- Pehlivanoglu, Şadi (1959) "Anadolu Selçukilerinde hukuk ve devlet", *Türk Yurdu*, 276, 45.
- Pitcher, Donald Edgar (1999) *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*, Bahar Tırnakçı (çev.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Price, Philips (1956) *A History of Turkey; from Empire to Republic*, George Allen and Unwin Limited Press, London.
- Ramsay, William Mitchell (1960) *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Mihri Pektaş (çev.), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Rasonry, L. (1939) "Selçuk adının menşeiine dair", *TTK Belleteni*, III, 10, 377-384.
- Rogers, J. Michael (1976) "Waqf and patronage in the Seljuk Anatolia; the epigraphic evidence", *Anatolian Studies*, XXVI, 69-103.
- Sağlam, Osman Ferit (1960) "Şimdiye kadar bilinmeyen İslâmî iki madalya ve birkaç sikke", *II. Türk Tarih Kongresi (12-17 Nisan 1956)*, 203-207.
- Sahillioğlu, Halil (1969) "İkinci Keykavus'un bir mülk-nâmesi", *Vakıflar Dergisi*, VIII, 57-65.
- Saint Quentin, de Simon (1965) *Histoire des Tartares*, Jean Richard (ed.), Librairie Orientaliste Paul Geuthner, Paris.
- Sarar, İsmail Ali (1989) "Eskişehir ve Selçuklu devri eserleri", *I. Selçuklu Eserleri Semineri*, 41-50.
- Saunders, J. J. (1962) "The Seljuk Turks and their place in history", *History Today*, 12, 5, 336-345.
- Sencer, Oya (1969) *Türk Toplumunun Tarihsel Evrimi*, Habora Yayınları, İstanbul.
- Sevim, Ali-Merçil, Erdoğan (1995) *Selçuklu Devletleri Tarihi: Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, TTK Yayınları, Ankara.
- Sevin, Veli (2001) *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, TTK Yayınları, Ankara.
- Seyirci, Musa (1986) "Antalya'da Selçuklu tarihine genel bakış", *Antalya 1. Selçuklu Eserleri Semineri (22-23 Mayıs 1986)*, 7-10.
- Shaw, Stanford J. (1985) *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey; Empire of the Gazis, The Rise and Decline of the Ottoman Empire: 1280-1808*, Cambridge University Press, London.
- Simbat (1946) "Başkumandan Simbat Vakâinâmesi (951-1334)", Hrand D. Andreasyan (çev.), *TTK Kütüphanesi Basılmamış Tercüme*, no:68.
- Sönmez, Zeki (2000) "Anadolu Selçuklularında atabeylik; Atabey Eseddin Ayas ve 13. yüzyıl mimarisine katkıları", *Prof. Dr. Emin Bilgiç Hatıra Kitabı*, 169-177.
- Strabon (1993) *Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: XII-XIII-XIV)*, Adnan Pekman (çev.), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Sümer, Faruk (1960) "Anadolu'ya Yalnız Göçebe Türkler mi Geldi?", *TTK Belleteni*, XXIV, 96, 567-594.

- Sümer, Faruk (1962) "Türkiye kültür tarihine umumi bir bakış", *A.Ü. DTCF Dergisi*, XX, 3-4, 213-244.
- Sümer, Faruk (1969) "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, I, 1-147.
- Sümer, Faruk (1971) "Saltuklular", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, III, 391-433.
- Sümer, Faruk (1990) *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, TTK Yayınları, Ankara.
- Sümer, Faruk (1992) *Çepniler: Anadolu'daki Türk Yerleşmesinde Önemli Rol Oynayan Bir Oğuz Boyu*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Taneri, Aydın (1966) "Müsâmeretü'l Ahbâr'ın Türkiye Selçukluları devlet teşkilatı bakımından değeri", *A.Ü. Tarih Araştırmaları Dergisi*, IV, 6-7, 127-171.
- Tekindağ, Şehâbeddin (1949) "Alâaddin Keykubad ve halefleri zamanında Selçuklu-Küçük Ermenistan hudutları", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, I, 1, 29-34.
- Tezel, Yahya Sezai (1977) "Anadolu'da toplumsal kuruluşların eklemleşmesi açısından Osmanlı-Osmanlı öncesi ilişkisi", *Toplum ve Bilim Dergisi*, 3, 3-30.
- Togan, A. Zeki Velidî (1931) "Moğollar devrinde Anadolu'nun iktisadi vaziyeti", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, 1, 1-42.
- Togan, A. Zeki Velidî (1953-1954) "Reşideddin'in mektuplarında Anadolu'nun iktisadi ve medeni hayatına ait kayıtlar", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, XV, 1-4, 33-49.
- Togan, A. Zeki Velidî (1981) *Umumî Türk Tarihine Giriş-En Eski Devirlerden 16. Asra Kadar*, İ.Ü. Yayınları, İstanbul.
- Tönük, Vecihi (1945) *Türkiye'de İdare Teşkilatı'nın Tarihi Gelişimi ve Bugünkü Durumu*, I, İçişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Tunçdilek, Necdet (1986) *Türkiye'de Yerleşmenin Evrimi*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Turan, Osman (1947) "Selçuk devri vakfiyeleri-II", Mübarezeddin Ertokuş vakfiyesi, *TTK Belleteni*, XII, 43, 415-429.
- Turan, Osman (1948) "Selçuk Devri vakfiyeleri-III, Celaleddin Karatay, vakıfları ve vakfiyeleri", *TTK Belleteni*, XII, 45, 17-145.
- Turan, Osman (1948a) "Türkiye Selçuklularında toprak hukuku", *TTK Belleteni*, XII, 45, 549-574.
- Turan, Osman (1950) "II. İzzeddin Keykavus'a aid bir temlik-nâme", *60. Doğum Yılı Münasebetiyle Zeki Velidi Togan'a Armağan*, 157-165.
- Turan, Osman (1952) "Selçuk Türkiye'sinde faizle para ikrazına dair hukuki bir vesika", *TTK Belleteni*, XVI, 62, 251-260.
- Turan, Osman (1969) "Büyük Malazgirt zaferi ve Anadolu'da Türk destanı", *İslâm Medeniyeti*, 22, 30-38.
- Turan, Osman (1970) "Anatolia in the period of the Seljuks and the Beyliks", *The Cambridge of Islam; The Central Islamic Lands*, P. M. Holt-Ann K. S. Lambton-B. Lewis (ed.), Cambridge University Press, I, 231-262.
- Turan, Osman (1971) *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Turan Neşriyat Yurdu Yayınları, İstanbul.
- Turan, Osman (1988) *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, TTK Yayınları, Ankara.
- Turan, Osman (1988a) "İktâ" maddesi, *İslam Ansiklopedisi*, 5, II, 951-959.
- Turan, Osman (1993) *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- Turan, Osman (1998) *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- Turan, Refik (1989) "Selçuklular döneminde Kastamonu", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Kastamonu Sempozyumu (19-21 Ekim 1988)*, 1-6.
- Turan, Refik (1995) *Türkiye Selçuklularında Hükümet Mekanizması*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Uğur, M. Ferit-Koman, M. Mesud (1940) *Selçuklu Büyüklerinden Celaleddin Karatay ile Kardeşlerinin Hayat ve Eserleri*, Konya Halkevi Neşriyatı, Konya.
- Urfalı Mateos (1962) *Urfalı Mateos Vekâyi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, Hrand D. Andreasyan (çev.), TTK Yayınları, Ankara.
- Uyumaz, Emine (2001) "Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alâaddin Keykubad dönemine (1220-1237) bir bakış", *Cogito Dergisi*, 29, 121-130.
- Uyumaz, Emine (2003) *Sultan Alâaddin Keykubad Dönemi Türkiye Selçuklu Devleti Siyasi Tarihi (1220-1237)*, TTK Yayınları, Ankara.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1929) *Afyon Karahisar, Sandıklı, Bolvadin, Çay, İshaklı, Manisa, Birgi, Muğla, Milas, Peçin, Denizli, Isparta, Atabey ve Eğirdir'deki Kitabeler ve Sahip, Saruhan, Aydın, Menteşe, İnanç, Hamit Oğulları Hakkında Malûmat*, Mâarif Vekâleti Yayınları, İstanbul.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1988) *Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal*, TTK Yayınları, Ankara.
- Üçok, Bahriye (1955) "Hamitoğulları Beyliği", *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, I-II, 73-80.
- Ülken, Hilmi Ziya (1973) "Türkiye tarihinde sosyal kuruluş ve toprak rejiminin gelişmesi", *Vakıflar Dergisi*, X, 1-62.
- Ülkütaşır, Mehmet Şakir (1949) "Sinop'ta Selçuklular zamanına ait tarihi eserler", *Türk Tarih, Arkeolojya ve Etnografya Dergisi*, V, 112-151.
- Ülkütaşır, Mehmet Şakir (1971) "Anadolu Selçukluları tarafından Sinop'un muhasara ve zaptı", *Türk Kültürü*, 106, 814-819.
- Ünsî (1942) *Selçuk Şehnâmesi*, M. Mesud Koman (çev.), Ülkü Basımevi, Konya.
- Varınca, A. Kemal (1947) "İdari coğrafya nedir?", *İdare Dergisi*, 180, 166-173.
- Witteck, Paul (1931) "Ankara'da bir İlhani kitabesi", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, 1, 161-164.
- Witteck, Paul (1999) *Menteşe Beyliği*, Orhan Şaik Gökyay (çev.), TTK Yayınları, Ankara.
- Yalçınkaya, Şerafeddin (1939), "İlhaniler Devri İdarî Teşkilâtına Dair; Nâsîr-ed-dini Tûsî'nin Bir Eseri", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, cilt:2, sayfa:7-17.

- Yardımlı, Ali (2002) *Alanya Kitabeleri*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul.
- Yinanç, Mükrimin Halil (1341) “Maraş emirleri”, *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, XIV, 6, 83, 340-352.
- Yuvalı, Abdülkadir (1994) “İlhanlıların Anadolu politikası ve Doğu Anadolu şehirlerinin vergi potansiyeli”, *XI. Türk Tarih Kongresi (5-9 Eylül 1990)*, II, 581-600.
- Yuvalı, Abdülkadir (1994a) *İlhanlılar Tarihi I: Kuruluş Devri*, E.Ü. Yayınları, Kayseri.